

A vezércikk műfaja Kossuth Lajos úttörése nyomán hamar elterjedt a hazai sajtóban. Többek között a Jelenkornak, a Budapesti Híradónak, a Nemzeti Ujságnak is kedvelt publicisztikai közegévé vált. S amikor a centralisták a Pesti Hírlap szerkesztését 1844. július elejétől Kossuthtól átvették, a lap belső szerkesztésével együtt mint formát magától értetődően alkalmazták a vezércikket is. A műfaj az ő kezükben is a liberalizmus eszmevilágát közvetítette (bár sokkal inkább annak polgári változatát), hangneme, előadói modora, hangulatvilága azonban megváltozott. Míg Kossuth írói megszólalását elsődlegesen a romantika jellemezte – a képszerűségtől a jelenetezésig, az alkalmi hírelemek felhasználásától a feltörő szubjektivitásig, addig a centralisták a realizmus módszereit kedvelték. Az ő vezércikkeik – bár a metaforákhoz, a képekhez s általában a szóképekhez ők is vonzódtak – sokkal inkább fogalmiak, diszkurzívak s főképpen rendszerelvűek: egy meghatározott elvi szerkezetet fejtegetnek, a valóság egyetemes megváltoztatásának teendőire figyelmeztetnek. Sokkal inkább a logikára, az elemző racionalitásra, az értelmi meggyőzésre alapoznak. S ami éppoly fontos: javaslaataik a gazdaságpolitikai reformok mellett (szabad föld, örökváltás, ősiség eltörlése, közteherviselés) az ország politikai intézményeinek mélyreható átalakítását is célul tűzik ki.

A rendszerszerűsége és a kossuthi felfogástól való különbözésre jellegzetes példát kínál számunkra Eötvös 1844. július 28-án a Pesti Hírlap új szerkesztőjéhez, Szalay Lászlóhoz intézett levele, melyet akár a centralista eszmék vezérfonalául is tekinthetünk: „A cél Magyarország egysége nemzeti érdek s érzelmek tekintetében, az eszköz *törvényhozásunk*. Ezt szükséges kiemelni már azért is, mert proprie ez teszi az ultima differentiát köztünk s Kossuth között. – Ó Magyarország regenerációját egyes egyletektől várja, felfogásunk szerint az egyedül a törvényhozás által eszközölhető... A másik cikkelyben meg fogom mutatni, hogy törvényhozásunk jelen organizációja mellett tökéletes institúció, ha megállni, de a lehetőségig hibás, ha haladni kívánunk. ... egész törekvésünk csak az, hogy miután meg vagyunk győződve, hogy szabad institúcióink, melyek a megyék által védetnek, ha azok a kormánnyal egyenként kénytelenek megvíni, mi e municipiumokat egy erős fókuszban – a törvényhozásban – kívánjuk egyesíteni, hogy mi az egyesnek lehetséges nem volna, az 52 kezét fogó megyének s majdnem annyi városnak, azaz a nemzetnek sikerüljön.”

Erős, kiérlelt koncepció, messzetelelő politikai perspektíva, fölényes erudíció és céltudatosság – sok minden együtt van ahhoz, hogy a centralisták sikert érjenek el. Számolniuk kell azonban egy nagy árnyékkal: a Pesti Hírlap előző szerkesztőjével.

¹ Részlet *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon* című monográfiából. A részletes jegyzetapparátust itt – terjedelmi okokból – el kellett hagynunk.

1. Eötvös József vezércikkei – a rendi Magyarország felszámolásáért

Az örökség súlyának mindenekelőtt Szalay volt a tudatában. Beköszöntő cikke – a lap 1844. július 4-i számában ezzel vet számot, egyszerre nyújtva mesteri kiegyensúlyozottsággal a kossuthi platformmal való közösségvállalást és attól való elhatárolódást. Elődje teljesítményének nagy tisztelettel adózik (bár a búcsúzó Kossuth-cikk nyilára – „tudós, de idegen kezek” – ő is visszalő: az alkotmányos eszméket ki kell emelnünk „az érzelgő szóárból, a szertehullámzó általánosság-ból”), ugyanakkor leszögezi, hogy az ellenzéken belül maradvány némely vonatkozásban mást fognak képviselni, mint az előző szerkesztő. Irányzatuk sem a kormányával, sem az addigi ellenzékével nem azonos: „... Mint az ellenzék embere – írja Szalay –, vagy mint ellenzék embere legalább ... eretnokségemben néha sem Rómával nem tartottam, sem Genffel, hanem kissé a socialismus felé hajlottam.” Őt ha 1841–42-ben megkérdezik, melyik lapot vallja orgánumának, habozás nélkül a Pesti Hírlapot nevezi meg, de némi megszorításokkal, mert „egynémelyike azon nézeteknek... [melyek] a municipalis élet viszonyairól az öszves állodalomhoz mérve divatoznak, rokonabb a privilegiált státusok eszméjével, mint a képviseleti rendszerrel, rokonabb az aristocratiával, mint a democratiával”. Kifejezően előrebocsátja tehát azt, hogy őket a nemesség politikai hegemoniájának kérdése választja el a kossuthi felfogástól. Ugyanakkor Szalay bízik abban, hogy Kossuth is megmarad a pályán, s akkor „annyi egyéb tárgynál azonegy zászló alatt fogunk küzdeni”.

A centralista Pesti Hírlap eszmei alaptörekvését elsősorban Eötvös vezércikkei szólaltatták meg, olyan politikai gondolatrendszert képviselve, melynek szemléleti egysége, szempontjainak logikai koherenciája, átfogó hazai és világpolitikai horizontja, társadalomkritikájának és reformjavaslatainak polgári minősége kivételes értékű volt a kor magyar közírásában. Eötvös e cikkekben egy minden ízében szerves szisztémával lépett fel, a jövődő magyar államának összefüggő struktúráját rajzolva meg. A polgári Magyarországnak oly látomását vetítette az olvasók elé, melyben a jogok immár előjogok nélkül érvényesülnek. Cikkeinek nagy részét bizonyos átdolgozással azért is volt képes 1846 folyamán *Reform* címmel összegyűjtve kiadni, mert összeszerkesztésükkel nem volt nehéz dolga – azok a rendszer pontosságával illeszkednek egymásba. Célszerű tehát, ha elemzéseinkben a *Reform* gondolatmenetét követjük nyomon.

„Hazánk nem maradhat jelen helyzetében” – Eötvösnek már az első mondata, majd az ezt követő megállapítások kategorikusan meghirdetik a változás elkerülhetetlenségét, méghozzá a nemesség legfőbb idolumának, a rendi alkotmányok alapvető átalakítását. Az író szerint az egész adott politikai berendezkedést teljességgel újjá kell formálni. Politikai és társadalmi rendszerünk ugyanis alapvetően eltér az alkotmányos Európától – különbözik osztályszerkezetre, törvényhozásra és igazgatásra nézve egyaránt. A nemzet nálunk kettéosztott, nemesekre és nem-nemesekre válik szét, a jogok kizárólag az előbbi, a kötelességek csupán az utóbbi csoportot illetik. A nemesi alkotmány legfőbb és tarthatatlan gyöngöse az, hogy a nemzet 19/20-ad része ki van szolgáltatva az 1/20-ad rész kénye-kedvének.

A magyar törvényhozás jogkörét Eötvös sokkal szűkebbnek ítéli annál, mint ami megilletné. A hazai alkotmányosság az életnek csupán kis területére terjed ki, különben abszolutizmus alatt élünk. A törvényhozás szerkezete pedig teljesen korszerűtlen: nem is az egyes nemesek, hanem csak az egyes törvényhatóságok képvisellete, s ez utóbbiban is csupán a kisebbség dominál. Eötvös kritikája a köz-

igazgatást illetően a legélesebb: szerinte nálunk az abszolutista kormányzattal abszolutista törvényhatóságok állnak szemben. Az egyes hatalmi központokat nem ellenőrzi senki, nincs felelősség sehol, ennek révén túlhatalom jön létre mindenütt. A közigazgatásból ki van iktatva az egyöntetűség, a rendszeresség és a szakszerűség. A megyerendszer kettőzött hatalmat hoz létre: az egyes állampolgáron az állam is, a megye is uralmat gyakorol. A megye behatol a mindennapi életbe, korlátozza az egyén döntési lehetőségeit, szükségszerűen helyi arisztokráciát teremt. A statutarius jog révén az egyes megyék válnak törvényhozássá, elkülönítve magukat az országtól. Ugyanaz a testület bíraskodik, amelyik közigazgatást és törvényhozást is egyaránt intéz. A politikai érdek nálunk elnyeli a szakértelmet, a hivatalokat kontraszelekció alapján töltik be, a tisztviselő gárda a helyi hatalmasságok függvénye.

Ennél feltétlenebb és kíméletlenebb társadalombírálat addig nem hangzott el a reformkori Magyarországon. Eötvös nem a struktúra egyik vagy másik elemét, hanem magát az egész struktúrát tartja átalakítandónak, a fennálló alkotmányt tekinti rossznak. Kritikája és javaslatai az egész rendi Magyarország felszámolását jelentik.

Cikksorozata voltaképp egyetlen hatalmas polémia. Ez legnagyobb értéke: az író módszeresen szétrombolja a nemesi alkotmánnyal, a megyerendszerrel kapcsolatos, közkeletű illúziókat. Mindenekelőtt azt a hiedelmet cáfolja meg, hogy a megyék municípiumok lennének. Nem azok, mert nem a hatalom egy, a helybeli lakosokra tartozó részét tartják a kezükben, hanem szinte minden hatalmat. Egy-egy abszolutista góccá váltak, melyek az élet minden területét befolyásuk alá rendelik. Azok, akik a centralizáció ellenfelei, nem gondolják meg azt, hogy minden megye egy-egy centralizált birodalom. Nem teszi lehetővé a valódi önkormányzatot, amelyet Eötvös a politikai élet legfőbb elvének tekint. Posztulátuma, hogy a közügyek intézésében való részvétel mindenkit megillessen, hogy „senki azon ügyek elrendezéséből, melyek őt érdeklik, kizárva ne legyen”. A centralistáknak ezt az axiómáját, amely a municipalitás igazi értelmezését foglalja magában, Csengery Antal dolgozza majd ki részletesen a Pesti Hírlapban.

Hasonlóképpen cáfolja Eötvös azt a nemzetkarakterisztikára alapozott megyeapológiát, mely szerint a megye valaminő a priori, a magyarság jelleméből fakadó, változtathatatlan sajátosság lenne. Hangsúlyozza, hogy a nemzetek politikai fejlődése körülményeiknek a függvénye, nem a polgárok vannak egy eleve megszabott, determinisztikusan felfogott alkotmányosságért, hanem az alkotmány van éretttük. A publicista két legfőbb célja alapvetően mond ellent ez elkülönítő nemzetkarakterisztikának. Az egyik: a szabadság végleg győzze le az elnyomást, a másik: az emberi nem forrjon össze egységgé. E két axióma azt kívánja: az ország ne merevedjen bele – a nemzeti elvet mitizálva – egy hajdanvolt igazgatási rendszerbe, ne izolálja magát a többi alkotmányos nemzettől.

A központosítást ellenző nemzetkarakterisztikai hivatkozások sajátos – kultúrkritikai célzatú – változata volt az, amelyet Pulszky Ferenc a Jelenkorban kifejtett. Pulszky azzal érvelt, hogy míg az ó- és középkorban a népek az államot helyezték előtérbe, az egyének személy- és birtokbiztonságával pedig nem sokat törődtek, addig ez az újkorban ellentétére változott, s ez az utóbbi a szabad versenyt és vele a pauperizmust idézte elő. (1845. V. 15.) S fejtegetései azzal folytatódtak, hogy a magyar alkotmányban az ókori szabadság fogalma uralkodik: hazánkban a szabadság a közigazgatásban való személyes részvételben áll, s ez szerinte a sors legbecsesebb ajándéka. A megyerendszert tehát megváltoztatni nem szabad.

Eötvös nagy lendülettel cáfolja meg Pulszky elfogult ítéleteit. Főleg azt az állítást, hogy az ókori ember nem törődött volna az egyén személy- és birtokbiztonságával. Nem fogad el oly álláspontot, mely a közösség vélt érdekét az egyéni jogoknak elébe helyezi. S nem osztja azt a kultúrpeszimizmust sem, amely Pulszky fejtegetéseiben megnyilatkozik. Leszögezi, hogy a pauperizmus régebben is létezett, s azt az újabb századokban nem a központosítás idézte elő. A hazai jogfosztottság, a szabadság hiánya Eötvös szerint a pauperizmus legszörnyűbb fajtája. A Pesti Hírlap publicistája nem tekinti értéknek azt, hogy a magyar alkotmány az ó- és középkor elvéhez hasonlít – előtte nem érték az, hogy a lakosság tizenkilenc huszadát kizárják majd minden jog gyakorlásából. Ami pedig a megyei rendszernek az egész nemzetre való kiszélesítését illeti, az szerinte – minden egyes választónak a közigazgatásba és az utasítások készítésébe adott közvetlen befolyása mellett – a legnagyobb zavarokra vezetne.

A megyei rendszert sokan nemzetiségi téren tekintették biztosítéknak. Eötvös viszont arról győzi meg az olvasót, hogy sok megye többsége már jelenleg sem magyar, így azokat éppenséggel a magyarság ellen lehet felhasználni. S a kormány jogtörő intézkedései elleni garancia? A cikksorozat egyrészt leszögezi: a megyei szerkezetről nem kívánnak addig lemondani, amíg az alkotmánynak más, erősebb biztosítékokat nem szereznek. Másrészt Eötvös joggal aggódik azért, hogy a kormány a megyerendszert, az itt megszerzett többséget az abszolutizmus eszközéül használhatja fel. Az utasítási rendszer a kormány manővereinek lehetőségévé válhat. Kétségtelen: csupán néhány hónap kellett, s Eötvösnek ez az aggodalma beigazolódt.

A megye védőinek kedvelt érve volt a nemesi demokrácia, a lakosság széles körű bevonásának hangoztatása is. Eötvös e nemesi jogegyenlőséget hazugságnak minősíti, mely valójában csupán az oligarchia hatalmi monopóliumát leplezi. A társadalmi egyenlőséget ő is az álmok közé sorolja, de a politikai egyenlőséget célul tűzi ki. Ez azonban éppen nem azonos az állítólagos nemesi jogegyenlőséggel, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy néhány előkelő család az ország érdekével nem törődve a megyében kedve szerint alkothat statútumokat.

E cikkekben a megye közmeggyőződés légvárainak, előítéleteinek szétpukasztása megingatja a vezető osztály társadalmi elhivatottságára vonatkozó hiedelmeket. Eötvös verdiktje rendkívül szigorú: a nemességet alkalmatlannak nyilvánítja az ország irányítására, szerinte a polgári átalakulás terén többségükre nem lehet számítani. Ezt igazolja azzal is, amit a nemesi adómentesség indokainak fiktív voltáról kifejt.

Hogyan történhet meg a nemesség történelmi „felváltása” az ország politikai életében? Eötvös a rendi konstitúciót népképviseléttel, minden érdek reprezentációjával kívánja felcserélni. Ezen azonban mást, többet ért, mint Kossuth. Nem elégíti ki a honoráciorok politikai jogokkal való felruházása, mivel ők nem ismerik igazán a népet. A városok törvényhozási befolyását célravezetőbbnek tartja, de szerinte a városi követek nem képviselhetik a nem-nemes népességet. Más kérdés, hogy a városok reformját oly fontosnak látja, hogy azzal kívánja a reformokat kezdeni. A nem-nemes községek megyegyűlési részvételét sem minősíti megoldásnak, mert ezáltal húszezer emberből álló község kap annyi szavazatot, mint egy-két nemes.

A népképviselő Eötvös szerint csak választási cenzussal hozható be, s annak a nemesekre is ki kell terjednie. Az író nem tartja folytathatónak a nemesség személyes részvételét a közügyekben. E kiváltság kiterjesztése a népre csak anarchiát

és káoszt eredményezhet. A kívánt politikai változáshoz tehát a jogkiterjesztés nem elég, ahhoz a kiváltságokról való lemondás is szükséges. A megoldás egyedüli lehetősége a képviselői rendszer, melynek választási feltételei nem-nemesekre és nemesekre egyenlők lennének. Ez a követelmény volt az a sarkpont, amellyel a centralisták a nemesség nagy részét maguk ellen fordították – olvasóik jelentős százaléka számára ez ugyanis a szerzett jogaiktól való megfosztást jelentette. S e posztulátum érvényesítésében – bármennyire is az egyenlőségelv vezette a centralistákat – tagadhatatlanul volt bizonyos fokú politikai utópizmus. Hiszen mit lehetett volna kezdeni egy több mint félmillió tömeggel, amelynek szinte kizárólag jogi szakképzettsége volt – ha volt?

Nem kevésbé kérlelhetetlen Eötvös ítélete a kormányról, annak szellemiségéről és működési mechanizmusáról. „...kormányzásunk módja nem elégítheti ki még a legmérsékeltebb kívánatokat sem” – szögezi le, s az ország legfelsőbb irányítóinak szemükre hányja, hogy a reformok iránt a legjobb esetben is csak közömbösek, az ország bajain segíteni nem akarnak. Programot nem adnak, nem nyilvánítanak ki semminő kormányzási elvet. S Eötvös nem csupán a hivatalban levő kormányt, hanem magát a kormányzási rendszert tartja elégtelennek. Hiányolja belőle az egységet, változó testületek függvényének minősíti, hol minden igazgatói és törvénykezési tárgy összezavart. A főispáni rendszerben nem lát mást, mint abszolutista eszközt. Abban reménykedik, hogy az ország vezetői lelépnek hivatalukról...

Rendiség és kormányzat: a Pesti Hírlap vezércikkírója alapvetően a hatalom gyakorlását szeretné megreformálni hazánkban. Három dolgot kíván vele kapcsolatosan a közéletből kiküszöbölni: a kevesek hatalmát, az ellenőrizetlen hatalmat s a rendszertelen, anarchisztikusan működő hatalmat. Olyan politikai irányító erőt akar teremteni, amely csak az elengedhetetlen kényszereket tartalmazná az egyén számára, s amely nem fölötte, hanem vele élne az emberek együttesével. Meg akarja gyökereztetni azt a felismerést, hogy csupán az a hatalom igazán működőképes, amelyik elnyeri a polgárok bizalmát, ilyen bizalom pedig csak azoktól várható, akiknek e hatalomgyakorlásban valaminő részük van. Eötvös tehát olyan politikai rendszerről álmodik, hol minden hatalmi megnyilvánulást a törvény szabályoz, hol senki sem lehet a törvényen kívül, még kevésbé felül, s hol e törvényesség több és többféle individuális értékteremtő kezdeményezést tesz lehetővé.

Cikksorozatának második részében áttér a megteendő további intézkedések ismertetésére. Erős kormányt kíván, de olyat, amelynek hatalma a polgárok szabadságára veszélyes ne legyen. Ezt a célt szolgálná a kormány felelőssége. A központosításnak csak a felelősséggel együtt van Eötvös szemében értelme – felfogását ez különbözteti meg alapvetően az abszolutista centralizációtól. Valódi municipalitásnak azt tekinti, ha az függ egy magasabb testülettől – az önkormányzat és a központosítás szerinte nem ellentétei egymásnak. A centralizációt az idők méhe eleve magában rejti: Eötvös rámutat arra, hogy a legtöbb gazdasági-társadalmi reformjavaslat (igazságszolgáltatás, börtönügy, közmunkák, közlekedés, szabad községek, egyesületek stb.) magától értetődően szűkíteni fogja a megyék hatáskörét.

Az író a törvényhozásban jelöli meg újjászületésünk legfőbb eszközét. Ebben pillantja meg a nemzeti egység középpontját. Ezért a reformot a törvényhozás rendezésével kívánja kezdeni. Alapelve, hogy az országgyűlésen a nép minden politikai életre képes osztályának képviselőit kell kapnia. Mindenekelőtt rendeződnek tartja a városi kérdést. Az újfajta törvényhozásból kiküszöbölné az uta-

sítási rendszert, mert az nem engedi érvényesülni a meggyőződést és az elhivatottságot. Az utasítások gépies mechanizmussá változtatják a törvényhozást, így az csupán a megyei közgyűlések meghosszabbításának tekinthető. S a kormányzati abszolutizmus épp az utasítási rendszer által válik végletesen veszélyessé, hiszen az utasítások megváltoztatása csupán hatalmi kérdés. Egy kormányt kizárólag teljesen független törvényhozás ellenőrizhet, maga a törvényes felügyelet pedig csak növelheti az irányítás erejét, mert növeli az intézkedéseibe vetett bizalmat.

A közjogi kérdést illetően Eötvös már itt kinyilvánítja a később megvalósult dualista monarchia két alapelvét. Az egyik: Magyarország jóléte a lehetőségig kifejlődjék; a másik: Magyarország egész hatalma minden pillanatban a birodalom és hazánk közös céljainak megközelítésére használtassék. A monarchiába tartozást ezúttal is értelmes szükségszerűségnek itéli, a külső helyzet által előidézett, hasznos államszerkezetnek, mely védelmet nyújt az országnak az akkori Európában: „...Azok közé tartozom – szögezi le –, kik a monarchiával összeköttetésünket nem valami malum necessariumnak, hanem oly politikai kombinációnak tartják, mely az európai státuszrendszernél és geográfiai helyzetünknel fogva a monarchiának nem kisebb hasznára van, mint hazánkknak ... körülfogva egy szétbomló s egy szüntelen terjedő birodalom által, – minden lehető frigyések között mi nem választanánk, sőt józanul nem is választhatnánk mást, mint a németet.”

Eötvös hazánk és az örökös tartományok kormányzatának teljes elkülönítését javasolja. A már említett politikai utópizmus azonban e kívánalom érvényesítésében is feltűnik: a felelős kormányzást csak a mi országunk számára követeli – szerinte számunkra közömbös az örökös tartományok kormányformája, mint ahogyan az ausztriai tartományok sem törődnének azzal, hogy milyen elvek szerint rendezik el Magyarország különvált végrehajtó hatalmát. A birodalom nem magyar lakosát nem érdekelheti az, hogy nálunk felelős vagy nem felelős kormány áll-e fenn – véli naivan az az Eötvös, aki különben oly jól ismerte a valódi bécsi kormánygyakorlatot. Teljes fokú perszonaluniót kíván Ausztriával egy majdnem reálunió viszonyainak közepette, s azt, hogy az előbbi miképpen valósítható meg, fel sem veti.

A realitásérzék nem kellő működése más vonatkozásban is megfigyelhető Eötvös fejtegetéseiben. Túlzó az a megállapítása, hogy a megyei rendszer a közvélemény kifejlődését akadályozza, s az is, hogy nem nevel nagy szónokokat és státusférjkat. Az ellenzék tömegeit, de vezérférfiait is a megyegyűlések nevelték fel. Wesselényi, Kölcsey, Kossuth, Deák nem lettek volna nagy szónokok? Kétségtelen: Eötvös túlságosan kiélezi az ellentétet a nemességgel, túlon túl aláértékeli szerepét az ország jövőjének formálásában – s ezt a valóság nem egészen igazolta. Nem vet eléggé számot azzal a ténnyel, hogy a nemesség volt akkor nálunk az egyetlen politikai osztály, egyelőre egyedüli birtokosa a politikaformáló jártasságnak – az Eötvös kívánta nagyfokú félreszorítása a közügyekből aligha meg nem rendítette volna az állam működését. Arról nem is beszélve, hogy amit a nemességtől várt, az azoktól oly önmegtágadást, önfelszámoló indíttatást kívánt volna, amely társadalomlélektanilag elképzelhetetlen volt.

Egyes utópisztikus elemeivel együtt is magisztrális munka a Pesti Hírlap cikksorozata: a polgári-politikai jogegyenlőség ideájának nem volt e korban elemzőbb és szuggesztívebb kifejtése. Hasábjain Eötvös képes volt a legnehezebb politológiai eljárásra: arra, hogy a szabadságot egyeztesse a renddel, a hatalom erejét a hatalom korlátozásával, az önálló reformcselekvést a törvényesség feltétlen tiszteletével.

A centralista Pesti Hirlap munkatársainak polemikus módszere helyzetüknek is következménye volt: a lap átvételével egy időben a hazai konzervativizmus újjáformálta addigi orgánumát, a Világot, s Budapesti Híradó néven 1844 júliusától kezdve immár hetente négyszer juttatta el az olvasókhöz. 1845 elejétől kezdve megújult a másik konzervatív lap, a Nemzeti Ujság vezetése is. Kettejük közül a Budapesti Híradó volt a szakmailag színvonalasabb – és az ellenzéki célok szempontjából a veszélyesebb. Szellemi irányítója, Dessewffy Emil, ki ekkor már nagymértékben eltávolodott ifjúságának reformintencióitól, igyekezett felvenni a versenyt a Pesti Hirlappal. A Budapesti Híradót „bármilyen jogos bizalmatlansággal vegyük kezünkbe, váratlanul élénk, jól tájékozott, sokfelé figyelő, fővárosi színvonalú politikai orgánumnak fogjuk találni” – írja erről Kosáry Domokos. A Liphthay Sándor pesti ügyvéd és földbirtokos irányította Nemzeti Ujság is az addiginál felkészültebb gárdát toborzott maga köré.

Mindkét orgánum azt tekintette fő feladatának, hogy diszkreditálja az ellenzék eszmei értékeit és politikai gyakorlatát – azon belül természetesen a centralisták törekvéseit is. Többek között a „pusztulásra” vezető nyugati fejlődés utánzásával, a nemzeti jelleg elhanyagolásával, elméletieskedéssel, forradalomra vezető felforgatással vádolták a centralista Pesti Hirlapot. Emellett azt igyekeztek elhíttetni a közvéleménnyel, hogy a fennálló rendhez a konzervatívok nem ragaszkodnak, ők csupán a „stabilitást” védik. Ez az utóbbi azonban mindkét lap számára – Dénes Iván Zoltán több munkában elemezte ezt – a kiváltságrendszer őrzését jelentette. Az arisztokrácia és a nemesség változatlan hatalombirtoklását, a tulajdonviszonyok lehető sértetlenségét, a megyei rendszer glorifikálását, a képviseleti alkotmány elutasítását, a birodalomhoz fűződő kapcsolatok eszményítését. (Ez az utóbbi törekvés a Nemzeti Ujság esetében nem volt egyértelmű.) A „konzervatív reform” pedig, amit kínáltak, beruházások létesítésén, a kereskedelem, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, általában tehát a nemesi gazdaság és államszervezés bizonyos fokú korszerűsítésén nem ment túl. Érintetlenül hagyta volna a feudalizmus lényegét. A polgári átalakulás legfőbb követelményei – a népképvisellettől a nemesi adómentesség eltörléséig, az úrbíriség megszüntetéséig stb. – rendre hiányoztak a Pesti Híradó és a Nemzeti Ujság programjából. Ráadásul Dessewffy lapja élen járt az abszolutizmus erősítése szükségességének hirdetésében is – 1845-ben az ún. adminisztrátori rendszer bevezetésének nemigen volt nála buzgóbb pártolója.

E konzervatív lapok érvei ugyanakkor alkalmasak voltak arra, hogy eltántorítsák az ellenzéki, a centralista törekvésektől a nemesi olvasók ingadozó rétegeit. Hatni tudtak a csoportokra vélt önérdeükre és önszemléletük megrögzött illuzionista elemeire való hivatkozással (például a nemesség eleve elrendelt nemzetfenntartó szerepe, az adómentesség történeti „jogosultsága”, a nemesi birtok veszélyeztetettsége, a megyei rendszer „erényei”, a pauperizmus elkerülésének lehetősége stb.). A konzervatív kihívásra felelni kellett – a válaszadás munkájára Eötvös, Szalay László és Trefort Ágoston egyaránt vállalkoztak. Akként, hogy érvelésükkel rávilágítottak nemcsak a jelzett lapok konzervativizmusának, hanem általában véve az akkori hazai konzervativizmusnak eszmei meddőségére.

Eötvös Dessewffyvel vitázó cikkeiben elemében van: logikájával felhasítja a Budapesti Híradó „méltóságos vezéré”-nek logikátlanságát, a való helyzettel szembesítve annak egyoldalú állításait. Az elvszerűség áll itt szemben a dogmákkal, a valóságösszefüggések hiányával. Érvei magatartás-leleplező erejűek: egy habitus, egyfajta szellemi beállítódás elfogultságát, csoportérdekre korlátozottsá-

gát bizonyítják. Az evidencia élményével mutatnak rá arra, hogy a konzervatív lapok mint merevítik bele magukat a válságba jutott ország status quójának fenntartásába, hogy fennen hirdetett reformhajlandóságuk a gyakorlatban miként válik semmivé. E vitacikkek nyomán az olvasó választhatott tényekből fakadó racionalitás és fokozatosan kiüresedő frazeológia között.

Eötvös ez összecsapásokban is kamatoztatja ritka publicistai erényét: megszólalási módjának apodiktikus lényegretörését, kőtáblaszerű tömörségét. Majd minden megállapítása, hivatkozása kategorikus, szentenciózus – elvszerűen kikapcsol érvelésében minden díszítő elemet, verbalitást, érzelmi retorikát. Írói attitűdjében, hangnemében Petőfi rokona: nem kér, hanem követel, nem engedményekre szólít fel, hanem az élet multhatatlan parancsát szólaltatja meg. A rendszeresség, a módszeresség előadásának másik fő érdeme: a kérdések nála egymásból fejlenek, fő- és mellékkérdések el vannak különítve, s mindegyik a rendszert mozgató főelvnek van alárendelve. Szentenciái – melyek értekező prózastílusát olyannyira jellemezték – ezúttal szinte kátészerű, biblikus formahangzású, revelatív tónusú igazságokként hatnak. Eötvös tudatosan minél pregnánsabb, evokatívabb igazságközlésre, minél zártabb jelentésre törekszik. A mondatok nála többnyire konfigurációkat alkotnak: majd minden mondat tételt nyilvánít ki, definíciót fogalmaz meg, oksági kapcsolatra villant fényt. Egy-egy mondata olyan, mint a kifeszített íj – jelentéstelítettségük maximális. Azért törekszik a hangsúlyozottan kijelölő előadásra, mert a „végső igazságok” krédójához igyekszik eljuttatni az olvasót. A sűrű gondolatritmus, az anafórikus szerkezetek sokasága, az állítások és tagadások pontos megfelelése nagyfokú szimmetriaélményt sugároz – az igazságról meggyőződött személyiség szemléleti elrendezettségét, tisztaságát közvetíti.

A szentenciózusság, a definitív jelleg különben Eötvös szónokiségének is következménye. A cikkek olvastán nemegyszer az az érzésünk, mintha szerzőjük továbbra is a diéta szószékén gondolná magát: kérdései, felkiáltásai, predikatív tézisei egy képzeletbeli hallgatóság előtt folytatott diszkusszió módszereit idézik. Erre vall a többes szám használata, mellyel folyamatosan olvasóihoz fordul, az utóbbiak megszólítása, az ismétlések, fokozások, halmozások sokasága, az ellentétező szerkesztés is. Állítás és tagadás végletesen kiélező-poentírozó szónoki formáival Eötvös arra törekszik, hogy valósággal felbolygassa olvasóinak lelkivilágát, felkavarja tudatukat, szétzúzza öncsaló illúzióik évszázados hálózatát. A szelíd költő haragos, igazságosztó néptribunná válik – nemcsak gondolatokat ébreszt, fejteget, cáfol és meghatároz, hanem az erkölcsi kellés imperatívuszával is szolgál.

Cikkeinek egy részét Eötvös nem a szokásos betűjelével – „E.” – jegyezte, hanem közös címül azt írta föléjük: *Agricola levelei*. Bennük fiktív alakot teremtett, egy falusi nemesember, vidéki gazdálkodó figuráját. Agricola a maga józan eszével, köznapi, átlagos élettapasztalatai segítségével hasonló föl ismerésekhez jut el, mint a centralista politikusok. Alakja – táblabíró, ki falusi kúriájában éli napjait, marháival, gabonájával foglalkozik, nemes társaival cserél eszmét – kiválóan alkalmasnak bizonyult az egykorú hamis tudat konvencióinak kritikai átvilágítására. Maga az ötlet nem volt új – Eötvös Dessewffy Emilnek a Századunk 1839. évfolyamába írott levelei („egy falusi pipás nemesember okoskodásai”), illetve Pulszky Ferenc *Felföldi levelek egy pipás nemesembertől* (1840) című cikksorozata alaphelyzetét használta fel –, az eredetiség a megvalósítás életképszerűségében, a nemesi környezet valóság hitelének megteremtésében rejlett. S a megalkotott figura közvetlen humorának, anekdotizálásának kiaknázásában. A rendi mentalitás sablonjainak értelmét ezúttal olyan valaki vitatja, aki azokon nőtt fel, funkciójuk-

ban egy darabig maga is bízott, de aki már felismerte, hogy a „külön magyar világ” képzete zsákutcát jelent.

Az Agricola-cikkekben Eötvös nem ad elő semminő kérdésről, hanem csupán „cseveg” az olvasóval, párbeszédet folytat képzeletbeli szereplőkkel, az élőszó közvetlen és fesztelen természetességére hagyatkozik – azt a falusi miliőt kelte életre, amelyet az olvasók oly jól ismertek. A személyesség, az „alakítatlanság”, a vidéki háztáj emberi atmoszférája jótékonyan oldja, ellenpontoszza a vezércikkek elvont-értekező hangnemét, a teremtett figura derűje, a dialógusok elevensége, az apró jelenetek váltakozása pedig a vitatott helyzetek, állapotok komorságát. A kötetlenség, a természetesség, az elemiség válik itt a meggyőzés fő eszközévé. Agricola magatartásának meleg embersége, a meghittség tónusa, a szeszélyes szabálytalanságú közlésmód, a konkrét különösség szférája, a szerep-fikció mind-mind maradandóan építi be az olvasói tudatba az eötvösi fő követelményeket.

A falusi nemesember kritikai attitűdje közvetve magát Eötvöst is érinti. Az író ugyanis az Agricola-levelek során lemondani kényszerül a Sismondi-féle neorousseau-iánus ábrándról, a földművelő életforma képzelt árkádiai idilljéről, kénytelen elismerni azt, hogy a pauperizmus a földművelő országokban is létezik. (*Agricola levelei* IV. és VIII.) Ez írásokban megjelenik az az érzelmi többlet, amely velük egyidejűleg *A falu jegyzőjében* is olyannyira megnyilvánul: a mély részvét a nádfődeles parasztporták nincstelen lakói iránt.

Főképp a nemzetit a haladással ellentétező gondolkodás az, amit Eötvös–Agricola tollhegyre tűz, annál is inkább, mivel álláspontja szerint a veszteglés immár a nép végső nyomorúságát idézi elő. E fiktív levelek nagyrészt 1845-ben, a tömeges éhínség kitörésének évében születtek, így a kolduló parasztok látványa, a szükségen enyhítő takarékmagtárok és a német kivándorlók inségének képkockái cáfolhatatlan érvekként hatottak akkor, amikor a konzervativizmus idehaza még mindig a „magyar génusz” változást nem engedő, külön útjára hivatkozott. A jámbor falusi levelező tekintete élesen látja és az olvasóval beláttatja, hogy a parasztnép, az iparúzó és a honoráciorok saját dolgaik intézésébe való bevonása nélkül a gazdasági válság megoldása elképzelhetetlen.

2. Szalay László harca az alkotmányos eszmék európai szolidaritásáért

Eötvös publicisztikája az idők folyamán érdemtelenül háttérbe szorította a köz-tudatban a Szalayét. Ennek oka részben az volt, hogy míg az előbbit elsősorban szépíróként és politikusként tartották számon, addig az utóbbit főként tudósként, eleve nehézkességet, szárazságot feltételezve róla, amiről Szalay esetében szó sem volt. S az igaztalan értékelést az is előidézte, hogy míg Eötvös egy nagyszabású összefüggéshálózatban és működési feltételeinek közepette rajzolta meg a reformkori Magyarország képét, addig Szalay – barátja érvelésének hatását elősegítendő – inkább annak egy-egy elemét nagyította ki, a program legszükségesebb pontjainak analízisében mélyedt el. Védve azokat a támadások ellen, vitatva a velük kapcsolatos hamisításokat. Oly szellemesen, frappáns iróniával, hogy elmondhatjuk: az ő publicisztikája méltó kísérte, megerősítése volt az eötvösi szónak.

Dessewffy, illetve Pulszky kezdeményezését átvéve Szalay is megteremti a maga falusi nemesember-figuráját, ki Agricolától abban különbözik, hogy külföldön tartózkodik, azt igen jól ismeri, s Triesztből írott levelekben tudósítja a Pesti Hir-lapot. Valamint abban, hogy jóval kevésbé egyénített alak az Eötvösénél. E „trieszti” figura első megnyilatkozása, hogy kifejezést ad a szerkesztő legfontosabb

elvénnek, az európai szolidaritás eszméjének. Annak a gondolatnak, hogy a haladás jegyében egységre kell törekednünk a nyugati alkotmányos országokkal. Híve volt ez ideának valamennyi centralista, de Szalay mindenki másnál nagyobb nyomtérrel képviseli a gondolatot. (*Nyílt levél Triesztből*, 1844. VI. 26.)

A tevékenységüket meghatározó világnézetéről és történetfilozófiájáról egy másik cikkben is vallomást tesz a Pesti Hírlap szerkesztője: *Évfordulatkor* címmel (1845. I. 1.) amellelt foglal állást, hogy a történettudomány felismeréseinek a gyakorlati életben hasznukat lehet és kell venni. Szalay – Hegelt követve – a történettudományban az emberi értelem és akarat megnyilatkozását látja. Számára a történelem nem „zárt könyv”, hanem eszmék tanúságtétele az ember és az élet folyamatairól. Olyan folytonos revelációt nyújt, amelynek révén az unokák tanulhatnak az ősök tapasztalataiból. A történelemben alig talál tanulságosabbat, mint a valási és politikai vezéreszmék hanyatlását és újak keletkezését. Úgy ítéli meg, hogy amit a gényusz ígér, azt az élet létesíti.

Feltűnő, hogy a „vezéreszme” fogalmához Szalay mennyire eltökélten társítja a küzdés attitűdjét. Még akkor is, amikor esztendő múltán leköszön a szerkesztői tisztségről, hangsúlyozza, hogy az ideák megvalósításában fegyvernyugvás nem – csupán harc és háború képzelhető el. Ennek megfelelően cikkeinek alapformája az ellentétezés, az álláspontok kisarkított szembefordítása: céljaikat aggályosan elkülöníti más ideáktól. Erre azért is szüksége van, mert a lapban mindenkéltől az elvi tisztázás, az önmeghatározás, a fogalmi körülhatárolás munkáját vállalta magára. Öntudatosan fenntartja például a maguk számára a „haladó” elnevezést, amelyre a konzervatívok is igényt formáltak, kiemelve azt, hogy Dessewffy Emilék programja csupán a haladó törekvések tagadásából és néhány elutasíthatatlan tételük kellelten elfogadásából áll. (*A Budapesti Híradó pártja a keresztvíz felett*, 1844. VII. 4.) S kezdettől fogva előtérbe állítja azt a tényt, hogy a Budapesti Híradó célkitűzése, a kiváltságrendszer megóvása a hazai politikai élet két pólusára állítja őket: „... önök a kiváltságos osztályok jogai mellett ügyvédkednek, tehát municipalisták; mi az összes nemzet érdekeinek egységét vettük célba, s azért jelszavunk: centralisatio”.

Ezzel ő is kinyilvánítja legfőbb céljaikat – a felelős kormányt és az alkotmányos központosítást. Ugyanebben a cikkben meg is adja minimális programjukat. A reformot Szalay is az országgyűlés reformjával kívánja kezdeni. Eszerint az évenkénti országgyűlést, az utasítások eltörlését, a verificációnak az országgyűlésre bízását, utóbb a petíciójog megadását szeretnék mielőbb elérni. Arra törekszenek, hogy a főhatalmi jogosultságok birtokosa az országgyűlés legyen, folyamatos működése révén az állam szuverenitása benne összpontosuljon. A petíciójog, azaz az állampolgári kezdeményezés joga az áhított jogegyenlőséget szolgálná e koncepcióban: az állam valamennyi polgára rendelkezne azzal a lehetőséggel, hogy ügyének elbírálására a törvényhozást kérje fel. Az országgyűlés szuverenitását előmozdítaná az is, hogy a verificációt, azaz a követek igazolását az országgyűlésre bíznák – az ily eljárás kiemelné a parlament alkotó hatalmát. Lépés lenne a polgári törvényhozás felé vezető úton továbbá, ha a követek megszűnnének a küldők puszta megbízottaivá lenni, s a nép által választott követekké válnának, felruházva megválasztásuk idejére a nép hatalmával. (*Pesti Hírlap és Budapesti Híradó*, 1844. VII. 21.; *Követi verificatio*, 1844. VIII. 1.) A centralisták végcélja pedig az, hogy a rendek táblája jusson el fokozatosan odáig, hogy a képviselők táblájává nyilváníthassa magát, az états généraux-ról térjenek át a képviseleti rendszerre. (*Nyílt levél Considérant Victorhoz*, 1845. II. 2.) A központosításnak azután Szalaynál is kiegészítő része a községi rendszer bevezetése, a képviseleti demokráciát ő is a

közvetlen demokrácia esélyeivel kívánja kiegészíteni. (*Zalai szözetek*, 1844. X. 10.) Jellemző különben ellentétező módszerére, hogy központosító törekvéseik kontrasztját is bemutatja: *A schweitzzi diéta s a foederatív-rendszer* című cikkét a svájci kantonális mechanizmus negatívumai ábrázolásának szenteli. (1844. VII. 11.)

A folyamatosan hirdetett legfőbb cél megnyilatkozásra készíti Szalayt is a birodalomhoz való tartozás kérdésében. Állásfoglalása e téren úgyszintén hasonló az Eötvöshöz. Az 1843/44. évi diéta s a befejezések, amikor az udvarban való csalódás a tetőpontjára hág, a két ország szövetségének kölcsönösen előnyös voltára figyelmezteti az olvasót. Arra, hogy „a monarchiának szüksége van e nemzetre, s e nemzetnek a monarchiára, ma inkább, mint tegnap, holnap inkább, mint ma”. E felismerés meggyökerezése azonban nem megy kölcsönös bizalom nélkül, s az csak akkor ébredhet nemzet és kormánya között, ha a kapcsolat jellege átalakul – ha alkotmányossá fejlődik mindkét részből: „... mi csak úgy történhetik, ha eljárásáról számot adó, ha felelős kormány áll egyrésztől, másrésztől a nemzet plenipotentiariusai: nem az izgatások forgószelének kényére ingadozó mandatarikusok itt, s a hatalomnak oly neme odaát, melynek határszéleit senki sem ismeri”. (*Remény és aggodalom a diétának berekesztésekor*, 1844. XI. 7.) Az átalakulás módjairól azonban ő sem mond többet, mint Eötvös.

Mindez nem jelenti azt, mintha a centralisták ez időben osztották volna Széchenyi álláspontját. Kosáry Domokos joggal mutat rá arra, hogy Szalay egyik „trieszti” levelében leszögezte: nagyon tiszteli Széchenyit, de sokban nem ért egyet vele. (1844. IX. 26.) A centralisták ekkor is megmaradni kívántak az ellenzékben, pártolták – Széchenyivel szemben – az önkéntes adófizetést, nem elleneztek a Védegyletet sem. S Széchenyi sem értett egyet a központosítás programjával: Eötvössel vitázva, az ellenzékiek önkéntes adófizetését helytelenítve „rántott csibé”-nek csúfolta azt.

A centralisták minden időben ellenzékieknek vallották magukat, de kapcsolódásukat a központosító program megítélésétől tették függővé. *Nyílt levél Considérant Victorhoz* című, 1845. február 2-án publikált cikkében Szalay – bevezető cikke témájához visszatérve – félreérthetetlenül meghatározta ezt a viszonyt: „... azt akartam mondani, hogy társaim és én, a magát pozitív ellenzéknek constituált pártból indulunk ki”. Abban az esetben viszont, ha az ellenzék az ő célkitűzéseikben „nem üdvös reformot, hanem vétkes eretnokséget fogna látni, külön ellenzékét fogunk képezni”. A Pesti Hírlapot ők nem tudják, és nem is akarják a régi elvek szerint szerkeszteni, mivel „Az eddigi formáknak meg kell szűnniök, fel kell oldanunk a múlt és a jelen közötti köteleket, ... a múltnak históriává kell válnia elvégre.”

Szalay ideálja, akárcsak a *Codificatio* (1840) című értekezésében, a francia intézmények meghonosítása. Az angol institúciók divatos kultuszával szemben a szigetország eredményeit csupán az ottani közszellemnek nyilvánítja, idegenkedik az Angliában tapasztalható feudális maradványoktól. (*Tévedések II.*, 1845. VII. 18.) A francia törvényhozásban viszont a polgári haladás eszméit találja meg, melynek felét nem tartotta meg magának „a parancsoló osztály”. Franciaország az egyetemes „emberjogok” földje Szalay számára, oly jogegység után vágyódik, mely átívelne az országhatárokon: „... a törvénykönyv... nem mecklenburgi és schwerini jogok alapításával, hanem a jogoknak Mecklenburg és Schwerin számárai rendszerezésével foglalkozik”. (*Tévedések III.*, 1845. VII. 22.)

A Pesti Hírlap szerkesztőjének jutott leginkább osztályrészül az a feladat, hogy megfeleljen a centralisták ellen felhozott vádakra. Markáns öntudattal tett eleget

ennek a nem könnyű kötelességnek. Amikor egy bizonyos „Delta úr” a Budapesti Híradóban „utánzási viszketet”-gel vádolta őket, Szalay lényeglátó szellemességgel vágott vissza: ellenfeleik is utánóznak – csak ők a feudális abszolutizmus gyakorlatával teszik ugyanezt. Nem az a lényeg, hogy utánóznak-e, vagy sem, hanem az, hogy mit? „... Igenis, mi utánózzuk Angliát és Franciaországot – kiált fel magabiztosan –, jele, hogy nem akarjuk utánózni Braunschweiget és Schwarzenburg-Rudolstadtot”. Nagy szó volt a nacionalizmussal átítatott korszakban, hogy Szalay leszögezte: választott európai rokonaik vannak, kiket követni szándékoznak, hogy utóbb ők is gazdagítsák sajtóságaikkal „az európai eszmetökét”. (*Eredetiség és utánzás a politika mezején*, 1844. VII. 18.)

A „tudósság” vádjára, mely személyében őt érintette leginkább, többször is imponáló hivatástudattal ríposztzott. *Rólunk és másokról* című cikkében 1845. január 16-án megkérddezte támadóit: „hány gyűszű tudományt nyelhet le az ember journalisticai képességének, ezen, alkalmasint bennszületett eszme veszélyeztetése nélkül? s melyik pontján válik akadállyá a tudomány, ballasztá, melyet a szerkesztői sajkából ki kell vetni”. 1845. december 21-én *Büntető eljárás II.* című cikkében büszkén vágja bírálóinak szemébe azt, hogy ő a tudósnál, amelynek nevezik, szebb címet nem ismer; *Tévedések III.* című cikkében pedig óvja a közönséget attól, hogy visszaborzadjon a „tudós” epithetontól. A tudományosságot az improvizációval, a felületességgel, a pusztán érzelmi politizálással állítja szembe: olyan esz-köznek tekinti, mely elvekhez, irányhoz segíti hozzá a kor emberét.

S a lap állítólagos doktrinérsege? Ez kapta a leghatározottabb választ Szalaytól, hiszen ez az állítás rendszerteremtő törekvésük, s újra csak a nyugati alkotmányosság vívmányait meghonosító igyekezetük értelmét kérdőjelezte meg. Erre válaszolva hitvallásszerűen vállalta azt, hogy a Pesti Hírlap „doctrinair” lap – már ahogyan ezt a fogalmat a centralisták értelmezték. (1845. I. 16.) Amit erről mond, az politikai programjuk és szellemi magatartáserkölcük tömör foglalata: az általa szerkesztett újság „... Doctrinair lap, azaz: nem pusztán empirikus, hanem olyan, mely felsőbb elvek világosságában láttassa a tényeket, mely nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar. Doctrinair lap, azaz: nem az expediensek lapja, hanem olyatén lap, mely nem kiált hosannát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, mely a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi díszmenet magában még nem úrnappja. Doctrinair lap, azaz: nem barátja oly institutióknak, melyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével s nem a minden idők és minden alkotmányos népek közéletéből elvont státuszfilozófia nehezékével.” Ugyanakkor Szalay a „doktrinér” fogalmát elhatárolja a juste milieu-től. A maguk vállalt doktrinérségét Sieyès és a francia forradalom időszakának más államférfiai eszmei módszerével hozza kapcsolatba.

Következetes polgári gondolkodása arra készíti őt, hogy néhány időszerű vonatkozásban meghatározza a sajtó követendő feladattudatát, illetve etikáját is. Az újságírásnak éppoly fokozott jelentőséget tulajdonít, mint mikor *Journalistica* (1844. I. 2.) címmel indulásakor nagy megbecsüléssel köszöntötte Kossuth lapját, vagy amikor a *Kelet népe* vitájában Eötvös megvédte azt. Elhárítja viszont ama naiv álláspontot, mely szerint a hírlapoknak kész törvényjavaslatokat kellene megfogalmazniok. Szalay szerint a politikai sajtó teendője az, hogy előkészítse a kérdések országgyűlési megvitatását, ütköztesse a véleményeket, tárjon fel szempontokat, jelölje meg „az eszmék közlekedési hálózatának irányát és határszéleit”. (1844. XI. 27.) Nem híve a tudatformák és műfajok vegyítésének sem: Kossuthal

egyvetértve elveti azt, hogy a politikai sajtó szépirodalmat közöljön. Ha Dessewffy Emil a Budapesti Híradóban erre az eklektikus lépésre vállalkozik, Szalay e téren sem hajlandó őt követni. (*Nyílt levél Considérant Victorhoz*, 1844. XII. 19.) S annak sem híve, ha az újságoknak „vezérük” támad, miként az említett lapnak Dessewffy személyében. Az újságírást ellentétesnek látja bárminemű hierarchiával. (*Nyílt levél Triesztből*, 1845. I. 16.)

A sajtó iránti nagy respektus azonban nem jelenti azt, mintha Szalay huzamosabb ideig szívesen vállalta volna a vesződséges szerkesztői tevékenységet. Elsősorban tudósnak tartotta magát, s hamarosan vissza is vágyott eredeti hivatásához. Pulszky írja visszaemlékezéseiben, hogy a Pesti Hírlap szerkesztője gyűlölte a rendszeres hírlapi munkát, „hol rőfszámra kell írni a vezércikkeket, akár van az embernek kedve, akár nincs”. Szalayt a kodifikáció ügye jobban érdekelte, mint az újságírás – ennek következtében már 1844 decemberében hozzákezdett egy *Büntető törvénykönyv* című sorozathoz, amelyet azután a következő év áprilisától kezdve összesen tíz részben folytatott. E cikksorozat, melyben a büntetőjogi választmány munkájának előzményeit és eredményeit foglalta össze, már jelezte, hogy Szalay visszatérni kíván eredeti hivatásához.

Újra hangsúlyozzuk: a tudomány szeretete az ő esetében nem jelentett tudóskodást, elvont teoretizálást. Amit produkált, az formálás, előadás, stílris kidolgozottság szempontjából is kiemelkedő volt. Szalaynál – akárcsak Eötvösnél – a szólam helyébe a szempont, a frázis helyébe az összefüggés, a hazafiaskodó közhely helyébe az újabb kori európai politikátörténet analóg jelenségeire való utalás lépett. Hatalmas műveltséganyagot mozgat meg, ezzel is jelezve, hogy ami hazánkban történik, illetve aminek történnie kell, az része a világgondolkodás folyamatának. Előszeretettel él a művelődéstörténetből vett metaforákkal, melyeket a szellemi égtájak, korok, nemzetek legkülönbözőbb területeiről választ, a különösség romantikus hangulatiságát keltve fel általuk. Hasonlóképpen kedveli a történelemből vett dialógusokat, aforizmaszerű kijelentéseket – szövegében ezek nemegyszer példabeszéd-értékűvé erősödnek. Előfordul, hogy e dialógusok allegorikus történetekké bővülnek, hol a groteszk helyzetek rajza alátámasztja a szerzői én legsajátabb vonásának, az iróniának gazdag érvényesülését.

Szalay nagy szellemi és erkölcsi fölény birtokában írja cikkeit, s ez a fensőbbiségtudat a gúny változatos formáit hívja életre. Iróniáját legtöbbször az ellenfelek álláspontjaiban rejlő képtelenség pattantja ki – látszat és valóság, esetlegesség és törvény, felszín és lényeg, irrealitás és szükségszerűség szembesítése. Tudja, hogy a nézetek elavultságát komikumuk felvillantásával lehet leginkább megértetni. Valamint azt, hogy a nevetségesség azokat a személyeket is a fölény birtokába juttatja, akik előtt a kinevetetés folyamata történik – közösségteremtő erő tehát. Kevesen értettek jobban az idő tájt az előítéletek, álértekek devalválásához. Nem ritka nála az önirónia sem, illetve annak a látszata: a fájdalmas-lírai reagálás Szalaynál rendszerint a támadás előkészítője vagy éppen megjelenési formája. S akár máson, akár magán csattan az irónia, elkülönülést jelent a szellemi igénytelenségtől, a köznapi banalitások világától.

A hajdani szépíró gyakorta felvillan e cikkeken – igen gazdagok ugyanis képekben, metaforákban. Szalay képei arra hivatottak, hogy kinyissák a távlatokat, egytetemesítsék a gondolatokat, a természeti szükségszerűség érvényével ruházzák fel az érvelést. A látvány, a vizualitás ereje nemcsak láttat, de be is láttatja az igazságot az olvasókkal. Néha e képek megrázó monumentalitásukkal hatnak – mint ahogyan például *Szózat Éjszak-Amerikából* című cikkében a lengyel nép sor-

sáról megemlékezik: „... 1831-ben, midőn a Karpatokon túl egy ellenséges elemek közé becövekelt nép jobbnak látta végnélküli, lassú agónia helyett vészben és viharban ölelkezni meg a gyors halállal”. (1846. II. 19.) Szalay szívesen alkalmaz olyan végletekig fokozott, poláris ellentétekre alapozott, szimbolikus képeket, melyek a helyzet általánosításával a közönségnek a döntés kényszerét sugallják. Alapelemük a mozgás, a nyugalom és az állapotváltoztatás drámai kontrasztja. Íme ennek két jellegzetes példája: „... Kinek szeme van, az látja az örvényt, melyet csak a leggyászosabb szenvedelem hallucinációi takarhatnak a néző elől. Oly ponton állunk, honnan vagy kibontakozni kell haladék nélkül, vagy leszédelegni a mélységbe”; „... Mindnyájan hallottuk gyermekkorunkban a regét azon üregről, mely alulról közepéig mérges gőzökkel levén eltelve, életben csak úgy marad benne az ember, ha egyenes fővel meghajlás nélkül megy rajta végig”. (1844. X. 10., 1845. I. 2.)

Másik igen gyakori művészi eszköze frappáns, egyes dolgok, állítások abszurdítására rávilágító hasonlatainak sokasága. E hasonlatok úgyszintén kiszélesítik az adott problémát, a jelenséget a teljes valóság áramlásába kapcsolják be, rendszerint részeként Szalay ironikus világlátásának. Az intellektus, az eszmék szféráját az élet sokszínűségével dúsítják fel. A valóság elevensége e hasonlatokban egycsapásra ráeszmélteti az olvasót a hamis tudat elemeinek irracionálisára. Például akkor, amikor a „magyar géniuszt”, „magyar típust” frázisok ürességét érzékelteti. „... Aki külső kinövéseket typosnak, jellemnek mond, az éppen oly helyesen választja a szót, mint az egy hétig mályha nélkül utazó egykori kalmárlegény, ki csokoládészínű ümegét fehérruhának nevezé; vagy mint ama galant magyar, ki a nagyidai cigánynőt fehérszemélynek mondogatá.” (1844. VIII. 15.) A viták során megbélyegző hasonlatai olykor egész bokorra szerveződnek, mind több képi elemet véve magukba. Előfordul, hogy a publicista ítéletét már egész jelenetvillanás hordozza – képkockák a magyar kúriák akkori jelenéből: „... azon házához hasonló, hol a komornyik ruhájába bebújtatt mindenest tányérváltás közben a hajdú sarkantyúján megbotlik, hol a bort mindjárt ecetnek is használhatni, s hol – mint az angol példabeszéd mondja – az ételek özsves melegsége a szegénypiros háziasszony arcába vonult. Jó étvágyat! mi ugyan nem mondjuk fülébe a benedicite-t.” (1845. I. 16.)

S Szalaynak még egy egyedi, megkülönböztető sajátosságáról kell szólnunk: arról, hogy sűrűn iktat be szövegeibe idegen nyelvű szavakat, kifejezéseket. Nemcsak a romantikus író kuriózumkereséséről van az ő esetében szó, hanem főleg arról, hogy az idegen szólások felhasználása jele a világműveltséghez tartozásnak, a szellem határoktól mentes ideálvilágba törekedésnek. Megnyilatkozása a felvilágosodás örökségének.

3. Trefort Ágoston a polgári gazdaság megvalósításáért

A harmadik barát, Trefort szintén alaposan kivette a részét a lap munkájából. Önéletírásában megjegyzi, hogy ő volt a centralista Pesti Hírlap legszorgalmasabb munkatársa, hetente legkevesebb egy cikkel jelentkezett, majd mindegyikben nemzetgazdasággal összefüggő kérdésekről. A szerkesztőváltást követően több mint egy éven át szinte egyedül ő vállalkozott a lapban közgazdasági problémák elemzésére, a velük kapcsolatos program megfogalmazására.

Trefort már Kossuth Pesti Hírlapjának folyamatosan munkatársa volt, sőt, mint ugyancsak önéletrajzában említi, a közvélemény éppenséggel ide írott cikkei nyo-

mán könyvelte el nemzetgazdászként. Közgazdasági alapelvei – a polgári gazdaság megteremtésének szolgálatában – már *Az anyagi érdekekről* (1840) és *A nemzeti gazdaságnak rendszerei* (1840) című művei megalkotásának idején kialakultak, s azok most, a Kossuth lapjában közölt vitacikkekben csak részben módosulnak, inkább új elemekkel gazdagodnak. Trefort közgazdasági gondolkodásának változatlanul fontos szempontja a szabad föld eszméje, a szabad kereskedelem, a jobbágyszabadadás, a beruházások kezdeményezése, a tőke- és a szakképzett munkáskéz hiányának a megszüntetése, mindezek mellé azután új igények is kerülnek. Így mindenekelőtt a hitel és a pénzforgalom intézményes megteremtése, a gyáripár feltétlen szükségessége, valamint a birodalmon belüli vámkérdés megoldása – immár azonban a paritás elve alapján.

A negyvenes évek elején már óriási volt idehaza a hitelhiány – a pénzszüke, a tőkeforgalmat szolgáló önálló nemzeti bank hiánya mindennemű gazdasági reformkezdeményezésnek útját állta. Az 1839–40. évi országgyűlés elő is írta egy országos bankintézet felállítását. Megvalósítása bonyolultnak ítélték. Akadtak olyan botcsinálta „közgazdászok”, kik a válságon a bankóprés szüntelen forgatásával szerettek volna segíteni, oly megoldási javaslatokat dolgozva ki, amelyek minden reális alapot nélkülöztek. A hazai közönségnek pedig alig volt racionális ismerete a pénzforgalom, a bank, a bankjegyek természetéről. Az, aki előttük a korlátlan bankóprézkibocsátással, mint a nemesi gazdaság „gyógyírjával” érvelt, esetleg az előbbi az örökváltság fizetőeszközeként jelölte meg, naivságában nagy veszélyeket idézhetett elő. Cáfolatukra Kossuth lapjában, majd önállóan Trefort vállalkozott – elvégezve egyszersmind az elemi pénzügyi ismeretterjesztés munkáját is. (1841. VIII. 28., IX. 15., X. 23.)

A közzétett dilettáns vágyálmokra válaszolva mindenekelőtt azt szögezte le, hogy egy bank kibocsátott jegyeinek legalább egyharmadát a banknak mindig aranyban–ezüstben kell fedeznie. A pénzkeringés eszközeinek hasonlóképpen mindig arányban kell lennie az ország termelésével is. Ha ezt a pénzügyi intézet nem teszi, bankjegyeinek értéke csökkenni, az árak pedig ugrásszerűen növekedni fognak. Hiába bocsátának ki akárhány milliányi papírpénzt – mint azt a Trefort által kifejezően „papírszépítő-költészet”-nek nevezett eljárás hívei javasolták –, ha emögött nincs produktív fedezet, a milliók értéke műhamar semmivé válik. A külföld pedig az ily papírpénzt nem fogadja el. Hasonló ábrándnak nyilvánítja azt a tervet is, hogy a felállítandó bankról majd az ország egész nemessége fog minden vagyonával kezkeskedni. Az ősiséggel terhelt földbirtok lesz a kezesség? – kérdezi Trefort. S vajon lehet-e ily terveknel a kormányzatot, az ausztriai bankjegyek Bécsből irányított forgalmát kihagyni? Légvárnak tekinti azt az ajánlást is, hogy a háziadót azontúl a létesítendő bankba fizessék. A bank alapja arany és ezüst – elképzelhető-e, szabad-e a háziadó egész összegét a jobbágyságtól abban kívánni? – hangzik Trefort újabb szóbeli kérdése. S a megyei pénztárakat rosszul kezelik, a háziadó egy része néha már a kezelőknél elolvad – villan fel érvelésében a későbbi centralista.

Mindez nem azt jelenti, mintha Trefort ellenezné a bank létesítését, sőt! A kérdésnek *Bankügy* (Pesten, 1842) címmel önálló füzetet szentel, melynek már az elején kijelenti: bankot vagy hitelintézetet tovább nem nélkülözhetünk. „... bank által, milyent mi ohajtunk, tőkétet szerezni fogunk, s éppen a tőkék hiánya az, mi honunkban a nagyobb természetű s iparvállalatokat akadályozza”. A bank létesítését célszerűbbnek tartja a hitelintézeteknél, mivel az előbbi a kereskedelmet és a földművelést egyaránt képes segíteni. Erre pedig a birtokosoknak is

égetően szükségük van – felállításához azonban az ősiség eltörlése sine qua non. A magyar bank alapjának felét Trefort külföldi kölcsön által tartja megszerezhetőnek, emellett a tőkéseket bankrészvények vásárlása révén is érdekeltté akarja tenni. Aligha kell mondani, hogy a külföldi tőke iránti igény nála legnagyobb részt az osztrák bankházakkal való együttműködés szükségességét jelenti. Beszámol – elsőként idehaza! – a pénzkrízis folyamatáról, a ciklikus válságokról, melyeket a túlzott papírpénz-kibocsátás indít el: Trefort olyan stabil és stabilitást teremtő pénzügyi intézet után sóvárog, mely a földbirtokosoknak hosszú lejáratra pénzt kölcsönözne, terményeikre előleget folyósítana, ugyanakkor az iparosítás-hoz, kereskedelemfejlesztéshez szükséges anyagi eszközöket is előteremtene.

Az a közgazdász, aki a *Bankügy* fejtegetéseit írja, már nem azonos azzal, aki két évvel korábban, *Az anyagi érdekekről* lapjain korainak tartotta idehaza gyárak létesítését. A közép-európai politikában időközben olyan folyamatok indultak el, amelyek az ő gazdaságpolitikai elveit éppúgy befolyásolták, mint Kossuthét. 1841-ben megújították a német vámszövetséget, s ezzel kapcsolatosan Ausztriában is, nálunk is számosan elképzelhetőnek tartották a Habsburg-birodalom csatlakozását a Zollvereinhez. A folyamat hatására Trefort is ráébredt arra, hogy így a kormányzati gazdaságpolitika nemzetiségünk jövőjét, önrendelkezésünk utolsó esélyét veszélyezteti. *Vámviszonyok* című cikkében 1842 februárjában már elfogadja a haladéktalan iparosítást, továbbra is vallva azonban azt, hogy a közbeeső vámvonal megszüntetése hazánknak is javára szolgálna. (1842. II. 24.) Az ezért Bécsnek fizetendő kárpótlást azonban – szemben pár hónappal korábban tartott akadémiai székfoglalójával – már irreálisnak minősíti. Trefort 1842–1843-ban Kossuth lapjában, vele egybehangzóan hirdeti, hogy gyári erő nélkül „semmi nemzet független nem lehet”.

Miért nem hajlandó ekkor már kárpótlásra, hiszen a nemesi adómentesség, amelyet épp 1842 tavaszán vetett ismét a magyarság szemére a bécsi politika exponense, dr. Ignaz Wildner, továbbra is fennállt? Vele polemizálva Trefort elismeri, hogy a nemesség adómentességi privilégiuma a régi időknek legkárosabb maradványa. (1842. V. 12., 1843. III. 23.) A közteherviselést nem kevésbé tartja megvalósítandónak, az igazságszolgáltatást és a közigazgatást szintoly rossznak ítéli, mint vitapartnerre. Mi több: Trefort semmi vonzalmat nem érez a hazai feudális rekvizitumok iránt: „... én az insurrectiót a nemesség adómentességével s az ősiséggel együtt a történetekbe akarom relegálni”. De ha hazánk közvetlenül keveset adózik is a monarchiának, megteszi ezt közvetett módon – többek közt a vámrendszer révén, s azáltal, hogy nemzeti pénz- és bankrendszer hiányában a bankok haszna kizárólag az örökös tartományoké.

Trefort azonban nem a viszonyvád, az egyoldalú ellentámadás jegyében utasítja vissza Wildner érvelését. Célja az, hogy a birodalmi vám- és kereskedelmi rendszer átalakítása révén, a kölcsönös gazdaságpolitikai előnyök reményében kiegyenlítést hozzon létre a Lajtántúl és hazánk anyagi érdekei között. Ő is leszögezi, akár csak a többi centralista, hogy hazánk kapcsolata az örökös tartományokkal „a természettörvény egy neme”, de a kapcsolat egészsége szerinte éppúgy megkívánja azt, hogy Magyarország alkotmányosságát is természettörvénynek tekintsek, mint az örökös tartományok érdekeinek tiszteletben tartását. Ez az álláspont lesz mindvégig Trefort, illetve a centralisták birodalom-politikájának alappillére. Ami pedig az iparosítás távlatait illeti, a magyar közgazdász most már hazai viszonylatban is teljes szívvel osztja egyik mesterének, Michel Chevalier-nek hártalan optimizmusát. (1843. I. 29.)

A centralista lapban a közös célokat a polgári tulajdonviszonyok bevésésével, a termelést akadályozó személyi függőség és alávettetés megváltoztatásának propagálásával, az árupiac és a munkapiac biztonságának gondolatával, főleg pedig az országos, állami, egységes gazdasági intézményrendszer szorgalmazásával igyekezett szolgálni. Az utóbbinak előmozdítására kívánja, hogy a Bécs-Pest vasútvonalat a Duna bal partján építsék, hangsúlyozva, hogy a vasútépítésről a törvényhozásnak kell országgyűlésről országgyűlésre törvények által rendelkeznie. (1844. VII. 7.) Később ezt kiegészíti azzal a követelménnyel, hogy az országos vonalakat csakis az ország létesíthesse és tarthassa fenn. (1844. X. 6.) Az országos szemlélet vezet Trefortot, amikor Széchenyitől eltérően – bár telekdíj-javaslatával és az országos pénztár gondolatával egyetért – Budapest árvíztól való megóvásánál is sürgetőbbnek tartja a hitelintézet létrehozását; ez ugyanis valamennyi gazdasági reform finanszírozását szolgálja. (1844. VII. 18.) Tíz nappal később hozzászól: az államnak kellene ilyen intézetet létrehoznia. (1844. VII. 28.) Egyáltalán: az országos munkák szervezésére-irányítására Trefort múlhatatlannak tartja egy központi állami szervezet létrehozását a centralisták által hirdetett felelősség-elv alapján. Azt kívánja, hogy az országos munkák igazgatását miniszteriális rendszer szerint egy egyénre bízzák, kit a király nevezzen ki, de megbízatása megszűnjön, ha az alsótábla vele szemben bizalmatlanná válik. (1844. IX. 15.) Chevalier újabban tartott gazdasági leckéi is az állami irányítás fontosságára intik őt: a *Cours d'économie politique* (1844) nyomán leszögezi, hogy napjainkban mindaz, ami az ország produktóját illeti – államügy. (1844. XII. 8. és 19.) A kormánynak kötelessége velük foglalkozni, a közös munkákban részt venni. Az állam szerepét az iparosításban oly jelentősnek ítéli, hogy a francia ex-saint-simonistával együtt a hadsereg felhasználását is elképzelhetőnek tartja. S Trefort az 1845. évi éhínség nyomorjeleneteinek láttán is igazolva látja a centralista elveket: a szegénység orvoslásának lehetőségeiben egyaránt megmutatkoznak számára egy nagy állam előnyei és a helyhatósági rendszer elégtelensége. (1845. II. 16.)

Az állami irányítás és kezdeményezés sürgetése nem jelenti azt, mintha Trefort nem haladna együtt az ellenzéki magánjogi törekvéseivel. Egy sor vezércikke jelzi újra, hogy gondolkodása mernyire át van hatva az egyéni szabadság gazdasági jelentőségével. Már a szerkesztés átvételének hónapjában ismét leszögezi, hogy bárminemű anyagi modernizációnak alapja az adóügy rendezése, a közteherviseles: „...mindenki, bárminek is született, s bármicsoda természetű birtoka legyen, minden a honban létező adóban birtokához aránylag részt vegyen”. (1844. VII. 28.) Ebbe beletartozik nála a közmunkák terhében való osztozás is. (1844. VIII. 25.) A jobbágyság adóterheim indirekt adók bevezetésével is segíteni kíván: a lajstromozási adó, azaz az ingatlan-átírási illeték, a bélyeg-, szesz- és húsfogyasztási adó rendszeresítése, melyet mindenki fizetni lenne köteles, lépés lenne mind a nemesi adómentesség eltörlése, mind a központosítás útján. (1846. I. 12–16.) E pénz ugyanis az országos pénztár beruházásait szolgálná.

A gazdaság átalakításának hasonlóképpen változatlanul kiindulópontja nála az ősiség kérdésének megoldása. Az elvvel ekkor már sokan egyetértének, a megoldás módjával jóval kevésbé. Trefort álláspontja a teljes és azonnali eltörlés, sőt, ő azt is kívánja, hogy minden, az ősiségen alapuló követelést azonnal és egyszer s mindenkorra hatálytalanítsanak. Az a célja, hogy minél teljesebb gazdasági önállóságot nyerjen a személyiség, ki tulajdonával korlátlanul sajátként rendelkezhesen. (1845. IV. 25., 29.)

A polgári magántulajdon biztonsága a tulajdonosi és elidegenítési, zálogadási és kölcsönviszonyok pontos ismeretét is megkívánja. Az ősiség megszüntetése

után ezért Trefort a létesítendő országos hitelintézetet telekkönyvi hivatallal kötné össze, mely minden helyhatóságnál működne. (1844. VIII. 4.) Aki valaminő kölcsönt kíván, azt a Pesti Hírlap közgazdásza arra kötelezné, hogy tulajdonának jogát, birtokának mennyiségét, minőségét és címét e hivatalnál előzőleg bejegyeztesse, adatait iratokkal igazolja, s e telekkönyvi hatóság minden betáblázást és birtokváltoztatást is gondosan vezessen. Hitelt az ügyfél csak akkor kaphasson, ha a hitelintézet ügyésze kedvezően referálja kérelmét.

Ösiség helyén telekkönyv – a mezőgazdaság kapitalizálásának nélkülözhetetlen eszköze. A tulajdon biztonságához azonban ez sem elegendő. A centralisták pontosan tudták, hogy az osztatlan, a kizárólagos, a biztos tulajdon legszilárdabb alapja az örökösödési jog szabadsága. A kötetlen egyéni végrendelkezés joga, a javak fölötti szabad végintézkedés. Az ösiség megszüntetése csupán része volt náluk ez alapvetően polgári jog érvényesülésének. Trefort kedvelt, barátai nyomán kialakított ellentétező módszerével szembeállítja a megkötött örökösödési joggal a létrehozandót. (1845. I. 30., II. 6., 9.) Az előbbit – a majorátusokkal, a hitbizományokkal, az elsőszülöttség jogával, a leányág kizárásával együtt – mint az arisztokrácia alapját teljesen elveti. Félti tőle az államot, mely a megkötött örökösödési joggal egypár család hitbizományává válik, valamint a birtokbírhatás szabadságát, mivel a vevőket a konkurenciából kizárja. Félti a népet is, mert így kisebb földbirtok nem keletkezhet, s félti a többi osztályt is: a földbirtokok túlnyomó hatalma kiváltja a többiek ellenséges reagálását. Az értekező axiómákban rögzíti a követendő út mérföldköveit: „...A végrendelet az egyéni akarat legmagasabban manifestációja”; „...A végrendelkezési jog a tulajdon oly attribútuma, hogy anélkül megszűnik tulajdon lenni.” Az állam megkövetelheti, hogy az apa gyermekeiről gondoskodjék; ha pedig nincs végrendelet, a gyermekek vagy a rokonok között egyenlően osszák fel az örökséget.

A földbirtokosok túlnyomó hatalmának megakadályozására Trefort nemcsak a holtkéz válfajait veti el, hanem szíve szerint azt tenné a nagybirtokkal is. Akárcsak Eötvös a *Szegénység Irlandban* lapjain (s szintén Sismondira alapozva), a minél több tulajdon és tulajdonos egzisztenciájában látja a társadalom biztonságos jövőjét. A lap 1845. január 12-i számában a mezőgazdasági termelés egyoldalú fokozásával szemben az emberi szempontra hívja fel a figyelmet: „...Mi nem vagyunk az angol földbirtok viszonyainak barátai, mert mi a népet a földbirtokban részesíteni akarjuk, szeretjük a kis földbirtokosokat, habár aránylag kevesebbet is állítanak elő, mert nekünk az ember nemcsak dolgozó gép.” Az ő földművelő ideálja is Viola, a tehetős kisgazda – a szakirodalom joggal állapította meg, hogy Trefort e cikkével ösztönzést adott *A falu jegyzője* genezisének.

Az egyéni kezdeményezés szabadságát gazdasági téren is kiegészíti nála a társulás szabadsága, az összes centralista által emlegetett „associatio”. A céhrendszernek ezért nem megszüntetését javasolja, hanem átalakítását iparúzők társulataivá. (1845. V. 8., 11., 15.) Szerepet szán ugyanis nekik a jövődő iparosnemzedékek nevelésében, a kézművesek képességeinek megállapításában. Iskolának tekinti az ipartársulatokat; már Széchenyi szerint is csak szakképzett munka révén tarthatunk lépést a többi nemzettel. „...a népek hatalma jelenleg a népek munkájában áll” – e felismerés vezeti Trefortot akkor is, amikor megbecsülő figyelemmel kíséri a bécsi iparkiallítás imponáló produkcióit. (1845. VI. 3.) S nem érezhetjük-e időszerűnek érvelését, amikor arra emlékeztet, hogy az említett kiállításon nemcsak gyakorlati ismereteket szerezhethünk, hanem személyes kapcsolatba is kerülhetünk a külföldi ipari notabilitásaival?

A korszerű munkára és a korszerű társadalmi együttélésre azonban másként is lehet és kell képezni az embereket. Nemigen érdemes azon töprengeni, hogy az iskolaügy modernizációjának fontosságára Eötvös vagy Trefort ébredt-e rá előbb, annyi azonban bizonyos, hogy a Pesti Hírlap 1845. évfolyamában erről szóló Trefort-cikkek elveiben és igényeiben Magyarország két nagy kultuszminisztere találkoztott. „a hon valódi ereje s vagyonossága a nép műveltségi állapotától van feltételezve”; „...Nekünk... nemcsak más institutiókra, hanem más emberekre is van szükségünk” – deklarálja a cikksorozat szerzője 1848 és 1867 iskolapolitikájának két kiindulópontját. (1845. XII. 2., 4., 5.) Való igaz: oktatási javaslatának egy részét, a klasszikus gimnáziumi nevelés átalakítását, a formalizmus kiküszöbölését, a reáliskolák felállítását, az iparosok nevelését akkor már szinte egy kis kórus zengte idehaza. Amit viszont Trefort a közös iskolák nélkülözhetetlenségéről, az állam népnevelő tevékenységének jelentőségéről írt, az nemcsak maradandó, de összefüggéseiben is új. Eszerint az iskolának polgári intézetnek kell lennie, minden vallás hasznára; az állam nem állíthat iskolákat külön minden vallás számára; az államnak a vallásoktatást külön-külön az illető vallások papjaira kell bíznia; s ki kell mondania a tankötelezettséget. Pár hónappal később Eötvös fogja folytatni a lapban ez ideák elemzését-alkalmazását.

A Pesti Hírlap centralistává válása éppen az idő tájt történt, amikor az 1843–44. évi országgyűlés az általa kiküldött kereskedelmi választmány jelentését a vám helyzetéről tárgyalni kezdte. E választmánynak 1843. június 8-a óta Trefort is tagja volt, szemtanúja előbb az itteni vitáknak, majd az országgyűlési összecsapásoknak, a felirati javaslat elutasítását követő, keserűen elszánt reagálásnak, a Védegyelet szervezésének. A Védegyeletbe ő is belépett – akárcsak a többi centralista –, sőt annak 1845 novemberétől iskolaigazgató-választmányi tagja is lett. Egyike volt azoknak, akik helyet adtak a lapban Madách Imre, illetve Tóth Lőrinc cikkeinek, kik a kossuthi kezdeményezést védték Dessewffy Emil elfogult támadásával szemben. (1844. XI. 17., XII. 26.; 1844. XII. 1., 5., 22.) Utóbb a mozgalom védelmében maga is tollat ragadott, amikor Széchenyi megkérdőjelezte Deák Védegyeletet támogató, zalaszentgróti beszédét. Trefort Széchenyi régebbi gondolataival érvelt Széchenyi 1845. évi támadása ellen: nem egy legális összefogás, hanem a fenntarthatatlan régihez való ragaszkodás döntheti sírba a nemzetet. A magyarság jövőjének nincs nagyobb ellensége szerinte a szegénységnél, a műveletlenségnél, a szolgaságnál. (1845. VII. 8., 10., 11., 27.)

Mindez azonban távolról sem jelentette azt, mintha Trefort a védvámok alkalmazását ugyanolyan felhőtlen optimizmussal tekintette volna, vagy hogy a mozgalomtól ugyanannyit várt volna, mint Kossuth. Számára a Védegyelet pressziós eszköz volt Ausztriával szemben, hogy az igazságtalan vámpolitikájával hagyjon fel, hogy a bécsi kormányköröket rászorítsa egy mindkét felet kielégítő vámszövetség megkötésére. Ami a védvámrendszert illeti, attól a monarchia viszonyainak közepette kezdettől fogva alig várt valamit. Már a Védegyelet létrejöttét követően *Adó és vámviszonyok rendezése* címmel fanyalgással nyilatkozott róla: hangsúlyozva, hogy a védvámrendszer megalkotásához nem elég a pusztá elhatározás. (1844. X. 27.) Közlekedési eszközök, tőkék, technikai ismeretek, nevelés, személyes biztonság nélkül önálló ipar nem jöhet létre. Amikor pedig két héttel később *Magyarország kereskedése az ausztriai tartományokkal* címmel az elszalasztott külkereskedelmi lehetőségeket elemzi, akkor is aláhúzza: a vámviszonyok hatása csakugyan káros, de emellett elszegényedésünknek más okai is vannak. Elsősorban az, hogy termelésünk az ország produktív erejéhez és szükségleteihez képest csekély. (1844. XI. 10., 14.)

Trefort a Védegylet hanyatlásakor sem tagadta meg a mozgalom jogosultságát, csak a védvám realitását illető kétségeit fogalmazta meg – most már a tapasztalatok alapján – újra. *Tájékoztató a vámkérdésben* címmel 1845 márciusában az iparmozgalmak serkentése terén hangoztatta a Védegylet érdemeit, de leszögezte, hogy „Nem valánk barátja a védvámrendszernek azon értelemben, melyben azt a haladó párt nagy része felfogta.” (1845. III. 9.) Tudták, hogy azt hazánk az örökös tartományok iránt nem képes alkalmazni. Egy hónappal később már nem is látja értelmét a védvám melletti további agitációnak. A Védegyletre a kívánt vámszövetség megkötéséig szükség van, de az újabb szónoklatok szerint már csak az erőt és az időt pazarolják. (1845. IV. 17.) A közbenső vámvonal megszüntetéséről továbbra sem mond le, amikor azonban azt 1845 májusában a Budapesti Híradó pénzbeli kárpótlás fizetésével akarja összekötni, élesen szembeszáll vele. (1845. V. 6.) Az ország önrendelkezését – s állásfoglalásába ezúttal már az adminisztrátori rendszer fejleményei is belejátszottak – fontosabbnak tartja az esetleges gazdasági előnyöknél. A kérdés elhalasztása, a status quo fenntartása is célszerűbb számára, mint az, hogy az ország megvásárolja magának a vámszövetséget. Summázva: Trefort nem ért egyet azokkal, akik egypár év alatt nagy gyáripárt vélnek pusztá elhatározás alapján létesíthetni, de azokkal sem, akik az anyagi haladás kedvéért az alkotmányos haladásról lemondanának.

A 48 gazdasági tárgyú cikkben, amelyet Trefort másfél év alatt publikált, bőségesen benne van politikai elgondolásainak lényege is. Éppoly ellenzője az arisztokrácia kiváltságainak és barátja a rendiségén kívül állóknak, mint centralista társai. Értéket ő is kizárólag azokban az emberekben lát, akik az anyagi javakat megtermelik. Tollából egyébként a centralista Pesti Hírlapban világnézeti, ideológiai jellegű írások is megjelentek, amelyekben mindezt tétélesen is kimondja. 1844. szeptember 8-án *Haladók és conservatívok* címmel „két szomszédvár”-nak rajzolja meg kora magyar társadalmát: „...Az ipar és kereskedés, bármiképpen analysáljuk azt, az a nép socialis functiója, a nép értelmiségének productuma – a műhely s a kastély egymás ellentétei.” *Irányunk* címmel 1845. augusztus 17-én még félreérthetlenebb: a Pesti Hírlap irányja demokrata, „nekünk aristocratia, mint politikai institutio nem kell”. Az arisztokrácia politikai szerepét kizárólag a felsőházra kívánja redukálni. De ezt sem az addigi módon. Friedrich Liebe *Der Grundadel und die neuen Verfassungen* (Braunschweig, 1844) című könyvét ismertetve kiemeli, hogy az arisztokrácia a felsőházban sem szerepelhet közvetítőként nemzet és trón között, feladata csupán az lehet, hogy a törvényhozást a veszélyes rögtönzésektől megóvjá. (1845. III. 9.) A nemesség viszont az általa elgondolt alkotmányban külön képviselőt nem igényelhet, önmagában semmiféle elismerésre nem számíthat. Választójogra igényt tarthat – kivéve egészen vagyontalan és műveletlen rétegét, de politikai jogokra többé a születés fel nem jogosíthat. Ez elvek demokratikus igazság-értvénye – akárcsak Eötvös esetében – aligha vonható kétségbe, reálpolitikai esélyessége viszont igen. A centralisták várhattak-e tömeges támogatást attól a vezető osztálytól, amelynek e cikkekben saját önfelszámolását kellett olvasnia?

A munka, a teljesítmény nála a legfőbb értékmérő. Azok számára, akik azt végzik, el akarja érni, hogy abból valóban, emberi körülmények között, megélhessenek. Velük szemben Trefortot ugyanaz a meleg emberszeretet hatja át, mint Eötvöst. Ettől vezetettve mutatja be az olvasóknak Disraelinek ama *Coningsby* (1844) cím regényét, s ezért szentel cikket Berthold Auerbach parasztnovelláinak is (*Schwarzwälder Dorfgeschichten*, 1844), kézikönyvül ajánlva azoknak, akik a néppel foglalkoznak. (1845. I. 12., I. 26.) A „jeles népkönyv”-et különben szépíróink-

nak is ajánlja, kik szerinte a magyar nép életéből szintén sokat meríthetnének. Eötvös ez idő tájt írja *A falu jegyzője* első fejezeteit...

Mindazonáltal Trefort képviseleti reformprogramja fölött sem múlt el nyomtalanul az elmúlt időszak, az országgyűlésnek és a kormánzatnak a reagálása. Hatásukra a városok, a nem-nemesek országgyűlési jogállásának rendezése terén konciliánsabb, kompromisszumkészebb lett. Már nem ragaszkodik a harmincegy városi szavazathoz, megelégedne a Kossuth, illetve a rendek által javasolt tizenhataltal is, s most már elfogadja egykori vitapartnerének 1841-ben a városi választók vagyoni cenzusára tett javaslatát is. (1845. VI. 13.) Továbbra is kitart azonban amellet, hogy a városok politikai emancipációját adminisztratív rendezésüktől válasszák el – nem kívánja az utóbbit nélkülük megvalósítani, illetve annak idejét „ad usum Delphini” kitolni.

S Ausztria, a közjogi kérdés? Érdekes, hogy Trefort, aki a centralisták közül a leginkább volt elkötelezett híve a monarchiával való kapcsolatoknak, az abszolutizmus támadásának idején igen bátor figyelmeztetésben részesíti a kormányzati köröket. Az, hogy az abszolutista központosítást elutasítja, s kijelenti, hogy a helyhatósági garanciákról csak akkor fognak lemondani, ha helyükbe más, hatékonyabb biztosítékokat tudnak maguknak szerezni, még nem az – ezt Eötvös és Szalay is nemegyszer hangsúlyozták. (1845. III. 13.) Emellett azonban Trefort a Pesti Hirlapban publikált egy tematikájában összefüggő cikksorozatot, amelyben külföldi történettudományi művek alapján az előző két évszázad történetének főbb szakaszainak tanulságait elemezte. E sorozatot az eddigi szakirodalom csupán periferiálisan érintette, s Trefort új monográfiája, Mann Miklós is csak azt jegyzi meg róla, hogy az a közgazdász történeti irodalom iránti szeretetének bizonyossága. Úgy hisszük, ezúttal másról, időszerűbből is szó van. Macaulay esszéinek (1843), F. C. Schlosser XVIII. századi Európa-történetének (1844), Thiers *Histoire du Consulat et de l'Empire* (1845) című művének és Louis Blanc *Histoire de dix ans*-jának (1844) ismertetése az olvasó elé állítja azoknak a forradalmaknak a sorát, amelyeknek véres katalizmáit elsősorban az udvar rövidlátása, esztelen elnyomása idézte elő. (1845. V. 9., 11., VI. 3., 10., 13.; 1845. II. 6.; 1845. V. 1., 2., 4., 18., 30.; 1845. III. 2.) Ha a bemutatott szerzők külföldiek is, s ha az egyes történelmi korszakoknál igyekszik is megbontani az időrendet, Trefort akciója nem volt kockázat nélküli: királyok lefejezését, elűzetését idézte sorozatosan az olvasók elé. A centralisták ismert rezüméjével: a szűkkeblűség, a kormányzati elvakultság szüli a lázadásokat, a despotizmus a tömegek szabadságvágyát. I. Károly és II. Jakab azért értek olyan szomorú véget, mivel megsértették az ország alaptörvényeit...

Trefort ugyanakkor felhasználta az alkalmat a már 1840-ben is ideáljaul vallott angol alkotmányosság népszerűsítésére – az angol forradalom történetéről nem-sokára megkezdett könyvének inspirációja is ide nyúlik vissza –, Apponyi György és a „Kreishauptmann”-ok kinevezése idején arról szólt, hogy a forradalmak hatására Angliában a minisztereket kizárólag az alsóház választja és bocsátja el. (1845. IV. 25.) S hogy milyen áldást hozott más téren is az angol forradalom: a türelmi törvénytől kezdve a költségvetés évi megajánlásáig, a politikai bűnök alkotmányos megítéléséig stb. A szó félreérthetetlen: „...a ministeriumnak nem szabad a fejedelemnek oly tárgyakra engedni, melyek által akár az ország törvényei, akár az ország érdekei megsértetnek”.

Trefort nem volt szépíró, ilyen aspirációi sohasem voltak, sőt az irodalom igazán nem is érdekelte. A stiláris-előadói igényeket el is háritotta önmagától. Szavai, mondatai csoportosításának, fejtegetései szerkesztésének mégis volt egyfajta

művészi ereje. Az ellentézés: a „mi” és „ők”, az „így, és nem másként” félreérthetetlen logikája, a poentírozás, az érvelés plaszticitása és kategorikussága, maga a szónokiság – tehát a centralisták közös stílussajátosságai – az ő cikkeit is jellemzik. A nézetek belső koherenciáján alapuló öntudat, az igazságérzettel telített meggyőződés akkor is hatni képes, ha mögötte nincs tudatosan alkalmazott arisztikus szándék.

4. Csengery Antal és a községek „népelmű” rendezése

A lap általános irányvonalát meghatározó vezércikkek mellett a Pesti Hirlapnak elemi szüksége volt napi híryanagra. Rovatvezetők kellettek – a régiek Kossuthal együtt eltávoztak –, akik a pesti, megyei, külföldi tudósításokat, információkat napról napra megszerzik, megszerkesztik. E téren valósította meg Szalay László legszerencsésebb szerkesztői húzását: az irányítás átvételekor állandó munkatársként a laphoz szerződtette az akkor 22 esztendőes Csengery Antalt. Nemcsak vérbeli újságíró tehetséget nyert benne, hanem azt is, hogy az ő közvetítésével a laphoz csatlakoztak a nagyváradi–debreceni radikális ifjúság legjobbjai, Petőfi barátai, a Fiatal Magyarország tagjai, a forradalmi március vezető szereplői, kik a lap rovatainak szerkesztésében (*Országgyűlés, Fővárosi újdonságok, Pest megyei közgyűlések, Külföld*) már oroszlánkörmeiket mutogatták.

Csengeryt Szalay és Eötvös a diétán ismerték meg, ahonnan a fiatal joggyakornok olykor egy-egy országgyűlési tudósítást küldött Kossuth lapjába. Nem tudjuk, hogy találkozásuk milyen körülmények között történt, hogy a Pesti Hirlapban küldött beszámolók, vagy Csengery más írása, esetleg Beöthy Ödön atyai segítsége (Csengery az ő patvaristája volt) hívta-e fel a fiatalember tehetségére Szalay és Eötvös figyelmét. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a Trefort útján történt felkérés nyomán 1844. július 7-től kezdve állandóan Csengery tájékoztatta az olvasókat az országgyűlés fejleményeiről, s valószínűleg ő volt az, akinek közbenjárása révén ugyanakkor Irinyi József is átvette a *Külföld* rovat szemlélését.

A Pesti Hirlapnak küldött országgyűlési tudósítások azt jelzik, hogy Csengery a Kossuth által zseniálisan alkotott módszert mindinkább a centralista törekvések propagálására használja fel. Ő sem írhat másról, mint ami a diétán elhangzik, de szintén megtalálja a lehetőségét annak, hogy hangsúlyokkal, mondatformálással, a liberális és a konzervatív vélemények szembeállításával, nem utolsósorban a beszédek terjedelmével és az alkotmányos elvek kiemelésével érzékeltesse véleményét. Az ellenzéki követek beszédeit egészen részletesen közli – Eötvösnek például mindegyik felsőházi felszólalását szöveghíven visszaadja azzal a jellegzetes kitéttel, hogy „egy ifjú báró”, vagy „a jobboldal ifjú bárója ekként nyilatkozott”. A reformok ellenzőinek érveit viszont időnként elutasítja azzal, hogy azokat az olvasók már jól ismerik. Módszeréhez tartozik továbbá, hogy egymás után közli a reformokat sürgető beszédeket, majd az elvető rendi (főrendi) határozatot.

A beszédek szöveggondozásában érződik, hogy a fiatal újságíró kiváló stilisztá. A nemegyszer dagályos felszólalásokról lehántja a pusztán retorikus elemeket, szövegei pontosak, áttekinthetőek, a szerteágazó érvelések nála minden további nélkül nyomon követhetőek. Néha szinte lakonikusan tömör és precíz, s mindig dísztelenül egyszerű, lényegre koncentráló. Centralista mestereit követve az ellenzék érveit ő is gyakran szentenciákká fogalmazza. Például: „...A status annál betegebb, minél kevesebb tagja bír jogokkal”; „...ok nélkül fosztani meg jogoktól egyetlen polgárát is a státusnak, politikai bűn, jogtalanság”. S a témák között,

amelyekről beszámol, rendre olyanok akadnak, amelyekről később, mint a lap publicistája cikkezni fog: a törvényhozás legfőbb hatalmi funkciója, a vámszövettség megvalósításának esélye, a városi ügy, az esküdtszék, a papi tized eltörlése. Bármennyire számolnia kell a kettős cenzúrával – az országgyűlési híradásokat mind a pozsonyi, mind a budai cenzor ellenőrizte –, megírja, hogy a városok ügyét mindkét táblán igen sokan nem pártolják kellően, hogy a törvényhozás számára szankciós lehetőségre lenne szükség a Helytartótanács ellenében, hogy a papi jószágok hazánkban az állam tulajdonához tartoznak, az egyháziakat az államnak készpénzzel kellene fizetnie.

Vezércikk írására félesztendő múltán, 1845 elején kapott először lehetőséget Szalaytól. A városok ügyének ébren tartása jutott feladatául. Újabb félév elteltével Trefort vállalkozik majd erre ismét. Az ő, illetve Eötvös–Szalay intencióihoz képest Csengery *Városi ügyről* írott cikksorozatában még nem sok az eredetiség. (1845. I. 5., 26., II. 13.) Az attitűd új itt, és a hangnem, amellyel a vidéki birtokos nemesi család sarjából végleg városlakóvá vált köziró megfellebbezhetetlenül megállapítja, hogy a polgári elem vagyonban és értelemben felülmúlja az eladósodott nemességet. Csengery egyúttal mestereinél is feltétlenebb érvénnyel tiltakozik a diéta eljárása ellen, azt hangoztatva, hogy a tanácskozó testület egy része önhatalmúlag nem rendezheti a másik rész szavazatjogát. Mindazok, akik a szavazatkérdést a belrendezéstől teszik függővé, a városokat a megyékhez kívánják asszimilálni. Ezzel szemben az ő véleménye szerint a városokat a községi szerkezet szerint kell rendezni. Ez az a gondolata, amely utóbb, kifejtése után, legbecsebb hozzájárulása lesz a Pesti Hírlap érvanyagához. Ha a belrendezést a nemesség a maga szájíze szerint ráoktrojálja a városokra, akkor az osztálygyűlölséget fog kiváltani – ennek felidézését pedig a cikkíró, mestereivel összhangban, éppenséggel nem kívánja.

Eötvösök a képviseleti demokrácia értékeit a közvetett demokrácia hasznosságával szándékoztak összekötni. Híven ahhoz a céljukhoz, hogy a tömegeket bekapcsolják sorsuk intézésébe. A központosítás elveinek meghirdetése mind Szalaynál (*Zalai szövatok*, 1844. X. 9.), mind Eötvösnél (*Centralisatio s valóságos municipalis rendszer*, 1845. I. 9.) párosult a községi rendszer bevezetésének követelményével, s ez az igény Irinyi József cikksorozatában is felmerült. (*Átalakulásunk* I–IV., 1845. II. 16–27.) Valamennyien – miként az őket leginkább inspiráló Tocqueville – a községi önkormányzatot a legjobb lehetőségnek tekintették arra, hogy a képviselet állandó kapcsolatban maradjon a választókkal, s hogy az egyének közvetlenül részt vehessenek a közügyek szervezésében és irányításában. A polgárok mozgásterét szűkítő kormányzati túlhatalom kialakulása ellen a helyi települések autonóm mozgását tekintették a leghatékonyabb eszköznek.

Instrukciókban tehát nem volt hiány, mégis: Csengery cikksorozata, a *Töredék eszmék a községek rendezése körül* a hazai politikaelmélet becses eredménye volt, mely kihatásában egy új Magyarországot vázolt fel a fennállónak helyébe. (1845. V. 20., 22., 23., 25.) Szekfű Gyula méltán kezdi ezzel az írással a centralista koncepcióról szóló esszéjének elemzéseit. Konklúziója róla a lényegyet ragadja meg: „...ez a rendkívül művelt, tisztára »nyugatos« nemesúr képzelte el a legvilágosabban azt a népi Magyarországot, mely máson nem, mint a parasztközségek ezreinek és néhány száz városnak független önkormányzatán nyugodhatott. ...meg volt győződve, hogy a rendiséget, azt, amit ő és társai »feudalizmusnak« neveztek, a szabad községek rendszerével lehet legbiztosabban megszüntetni és helyébe egységes, szabad magyar nemzetet állítani.”

Csengery a centralisták kedvelt elvéből, az „associatio” jogából indul ki, mely a megye gyámsága alatt élő falvakat is megilletné. A rendi önkormányzatot a szabad községek „népelmű” alapon rendezett, mindenkit felölélő önkormányzattal kívánja felcserélni. A községben jelöli meg az egyén közösségi érületének kezdeti stációját („A szabad községi rendszer az első láncszem, mely a család után az embert a státushoz fűzi”), s Tocqueville megállapítását felhasználva éppúgy a hazafiság és a szabadság elemi iskolájának minősíti, miként társai előbb az esküdtszék intézményét.

A szabad községek működési elvül rögzíti, hogy általuk saját ügyeiben kizárólag a nép kormányozza önmagát. Szervezeti funkciójában két testületet képzel el: egy tanácskozót s egy végrehajtó grémiumot. Az előbbit a lakosok közvetlenül, az utóbbit közvetve választanák, mivel Csengery szerint a nép képes megválasztani képviselőit, de nem mindig képes tisztségviselőit. A szabad községek legfontosabb vonása az, hogy benne megdőlnék majd a társadalmi válaszfalak, a nemesség nem viheti beléjük át előjogait. A községekben a nemes „ugyanolyan kvalifikációk alá essék, melyek a község egyéb lakosaitól kívántatnak”, rendjén való lesz működésükben, hogy történetesen nem-nemes szabja meg a tennivalókat a nemes számára. A nemesség addigi hatalmi pozícióit az is korlátozná, hogy máshol közszolgálati állásban levő egyén a községben hivatalt nem tölthetne be. Választott megbízottai által a község rendelkezni hivatott minden olyan ügyben, amelyben a hatalmat addig a vármegye gyakorolta.

De mi lesz magával a megyével, s miként kapcsolódik majd község, megye és országos vezetés egymáshoz? Csengery csupán adminisztratív szervnek szánja a megyét, megfosztaná minden politikai funkciójától. Feladatkörét csak arra korlátozza, hogy felügyelje a községek adminisztrációját, közvetítse a kormányrendeleteket. „...A megye ... szerintünk nem egyéb, mint a községek öszlete”, azaz pusztán aggregálja az utóbbiaknak. A megyei közgyűlés tagjait szintúgy a községek lakói választják. Ez az új megyegyűlés is a közös, kommunális ügyekkel foglalkozik majd, az országos politikát kizárólag a központi hatalomra hagyja.

Ez volt Csengery elgondolásának gyenge pontja. Mert amennyire imponálóan bátor és a jövő demokratikus öngazgatásának fundamentumát megvető az a célkitűzése, hogy a községekben egygyé olvassza a legkülönbélebb hazai elemeket, annyira kétséges az, hogy a nemesség hatalmának megtörésére a megyéktől minden politikai akaratnyilvánítási lehetőséget megtagad, a tőlük a tájegység egészére, együttes problémáinak megoldására vonatkozó autonómiát is megvonja. A már többször megfogalmazott kérdés újra felmerül: ha a megye politikai szerepe eltűnik, hol politizálhat az egyén, a pártok? Ez az értelmezés minden politikai cselekvést a központi szervekre ruház, abba a fővároson kívül nem biztosít kellő beleszólási lehetőséget. Varga János okkal állapítja meg, hogy vannak középszintű ügyek, amelyeket a község intézni nem képes, s hogy a centralista koncepció megfosztja a megyét törvényhatósági szerepétől. Ezáltal a kormányzat ellenőrzését kizárólag a parlamentre redukálja – az azóta eltelt másfél évszázad bizonyította, hogy az mennyire nem elegendő.

Csengery cikksorozatának közlése 1845 májusában annak is jele volt, hogy a lap irányvonala változatlan marad. Megjelenése két héttel követte ugyanis azt a szerkesztőségi közleményt, amelyben Szalay tudtul adta az olvasóknak a július 1-től esedékes szerkesztőváltást, Csengery szerkesztői megbízatását. A jogtudós ekkorra már végképp nyűgnek érezte a minden energiát lekötő szerkesztőségi munkát – annál is inkább, mivel április 1. óta a feladatok szinte megkétsze-

reződtek. A lap ugyanis, hogy állja a versenyt a Pesti Híradóval, Nemzeti Ujsággal, szintén áttért a heti négyszeri megjelenésre. Vajon miért épp Csengeryre esett a választás? Azon túl, hogy a szerkesztésre termett, ráadásul óriási munkabírással, erre predesztinálta őt kapcsolatteremtő képessége mind az ellenzék többségi, municipalista szárnyával, mind a Pesten összpontosuló fiatal értelmiséggel. Csengery a megyéből indult – remélhető volt, hogy személyének elfogadásához valamelyest jobban hajlik a nemesi ellenzék. Mindenesetre szerkesztői beköszöntő cikkében 1845. július 1-jén újra megígéri, hogy mindaddig féltékenyen fogják oltalmazni „szabadságunk mostani garantiáit”, míg azokat jobb intézményekkel fel nem cserélhetik.

Az ő idejét is egészen igénybe vette a szerkesztés – visszaemlékezve írja, hogy mi minden aprómunkát végzett a lapban hírek írásától névtelenül publikált irodalmi értesítőig, színikritikától Pest megyei tudósításokig –, nagyobb cikkekre az év második felében alig vállalkozott. Amit tőle ekkor a közönség olvashatott, az a községi rendszer és a központosítás, valamint az adórendszer külföldi eredményeinek, az esküdtszéki intézménynek kevés újat adó bemutatása volt. (1845. IX. 21.; 1845. VIII. 8., 10., 14., 15., 17.; 1845. IX. 23.; 1845. VII. 29., 31., VIII. 7.) Kivéve a papi tized eltörléséről publikált cikkét, hol a sajtóban kevéssé érintett kényes kérdés megoldására tesz javaslatot. (1845. VIII. 19.) A protestáns Csengery részben Beöthy Ödön, részben Szalay egyházpolitikai elvei szellemében a tizedet örökre megváltaná, sőt váltság nélküli eltörlését is elképzelhetőnek tartja, ha előzőleg az állam a lelkészek egzisztenciájáról megfelelő módon gondoskodott. A község döntési szerepe itt is felmerül: e megváltásra akkor kerülhetne sor, ha a község emellett határoz. A tized ily megoldásával egyébként a centralisták a személyi függés utolsó nagyobb láncszemét is kiiktatnák a jövedelemtermelésből.

Az új szerkesztő mindössze negyedévig végezhetette zavartalanul munkáját. Neki is, társainak is hamarosan tudomásul kellett venniök az ellenzék erőviszonyainak változását és ahhoz igazítaniok tevékenységüket. Egy ellenzéki újságot akkor is nehéz szerkeszteni, ha csupán a kormány és a kormánypárt nyomásával kell számolni. Még nehezebb, ha az ellenzékével is. 1845 őszétől kezdve Csengeryre ez a feladat várt.

Említettük: a centralisták nem számoltak kellően elveik kinyilvánításakor olvasóik érdekvizonyaival. Azzal, hogy amit ők hirdettek, az a nemesi közönség túlnyomó többsége számára elfogadhatatlan volt. Hogyan is érthettek volna egyet azok a nemesi kiváltságok teljes megszüntetésével, a cenzusnak rájuk való kiterjesztésével, a minden lakos egyenlőségén alapuló községrendszerrel? A megye felszámolásával, amelyet lételemüknek tekintettek, s amelyet a centralista program megjelenésekor a kormányhatalom is teljes erejével ostromolni kezdett?

Tény, hogy a centralisták központosító eszméik meghirdetésére alkalmatlanabb időpontot ki sem választhattak volna. A Pesti Hírlap átvétele után alig néhány hónappal, 1844. november 11-én az udvar tudvalevőleg életbe léptette az ún. adminisztrátori rendszert, melynek intenciói látszatra megegyeztek az Eötvösök hirdette főelvekkel – az erős kormánnyal és a megyék hatalma központi szabályozásával. Az átlagolvasó nemigen volt tudatában annak a különbségnek, amit az abszolutista és az alkotmányos központosítás közti különbség, a felelősség elve, a törvényhozás kezében összpontosuló legfelsőbb hatalom jelent. Csak azt látta, hogy a bevezetésre kerülő adminisztrátori rendszer tűzzel-vassal arra tör, hogy többséget szerezzen magának a megyékben, amelyet azután azok önkormányzati jogainak felszámolására igyekszik felhasználni. S hogy ugyanaz a célja az országgyűléssel is, mely a kormányzat szándékai szerint azontúl szintűgy törekvéseinek

járószalagjára kerülne. Kétségtelen, hogy a centralisták az abszolutizmus ez újabb támadását kezdettől fogva elítélték. Mindez azonban nem változtatott azon, hogy egyidejű kíméletlen bírálatokkal jelentősen gyengítették annak az egyetlen tényezőnek az erejét, amely hazánkban az abszolutista tendenciákkal szembeszállni képes volt.

Az adminisztrátorok tevékenysége, a kormánypárt előretörése folytán múlhatatlanná vált az ellenzék egységének erősítése. 1845. november 18-án Batthyány Lajos elnökletével Pesten 28 ellenzéki vezető gyűlt össze tanácskozásra, amelyen Batthyányt, Deák Ferencet és Szentkirályi Móricot megbízták egy nyilatkozat készítésével az ellenzék egyesítésére. Ezen az értekezleten, hol Eötvös is jelen volt, megállapodtak a Pesti Hírlap irányáról is. Csengery mint szerkesztő elfogadta azt, hogy 1846. január 1-jén az összes ellenzék céljainak megfelelő programot publikál. Eötvös és Trefort becsületszavukat adták, hogy többé a lapba nem írnak. Ez alól azután az 1846 februárjában tartott ellenzéki értekezlet feloldotta őket, azzal, hogy a programnak megfelelően írhatnak, csak a centralizációról nem. Egyidejűleg Csengery is szavát adta, hogy minden lényegesebb kérdést megbeszél Kossuthtal, Batthyányval és Telekivel.

Az egység helyreállt, a Pesti Hírlap újra az egész ellenzék lapja lett. Vajon javára vált-e ez színvonalának? Válaszunk erre egyértelmű: *nem*. Azért tesszük ezt hangsúlyosan, mert a kérdést elemző művek túlnyomó többsége elismeréssel szokott szólni a lapnak ez időszakáról, megemlítve, hogy ekkor sikerült visszaszerezni a régebbi előfizetőknek majd teljes tábort. Nem vitatva ezt, feltennénk a kérdést: milyen áron? Bizony azon, hogy a lap három irányadó publicistája a saját nevének szinte teljesen (vagy a legfontosabb kérdésekről) hallgatni kényszerült. 1846 folyamán – egy egész esztendeig – a lap árnyékává vált régebbi önmagának.

István Fenyő

EDITORIALS IN THE CENTRALIST PESTI HIRLAP (1844–1845)

The editorial genre attained rapid popularity in the Hungarian press through Louis Kossuth's pioneering. When in July 1844 the Centralists took over the editing of *Pesti Hírlap* from Kossuth they carried on the editorial genre *per se* together with the whole structure of the paper. They continued to use editorials to convey the ideas of liberalism of the civic kind. Unlike Kossuth's goals, however, the Centralists' aimed to transform and modernize comprehensively the country's political institutions along with the necessary economic reforms (free land, indemnity, abolishment of entailment, general taxation).

Throughout 1844 and 1845 the editorials of *Pesti Hírlap* were written by a group of four people, calling themselves "Centralists": József Eötvös, László Szalay, Agoston Trefort and Antal Csengery. Eötvös primarily represented the aspiration to reform the existing feudal constitution fundamentally. He wanted to end the nation's division into nobles with privileges and non-nobles with no rights. Eötvös's criticism was at its sharpest in relation to the county-system, which was the basic unit of administration at the time. In his opinion, absolutist municipalities were facing the absolutist government in Hungary. His friend, Szalay (editor of the paper), also advocated the establishment of a responsible government and constitutional centralisation in his leading articles, where the main authority rested on parliament embodying the state's sovereignty. The third friend, Trefort, wrote about the need for economic reform, the establishment of a market economy, free enterprise, industrialisation, free land ownership (landlord free to sell the land, peasants free to buy land), and mutual custom fees. Their follower, Csengery, advocated 'self-government based on the whole population', i.e. the introduction of local-governments, and wished to link the values of representational democracy with the usefulness of indirect democracy. He believed that complete local autonomy was the most effective means to prevent too much government authority, which would limit the civilian sphere.

In their series of editorials, the Centralists presented a vision for a future civic and liberal Hungary.